

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

Kulturhistorisk Tidskrift

utgiven av

Andreas Lindblom

1929

Häfte 1

Stockholm

INNEHÅLL

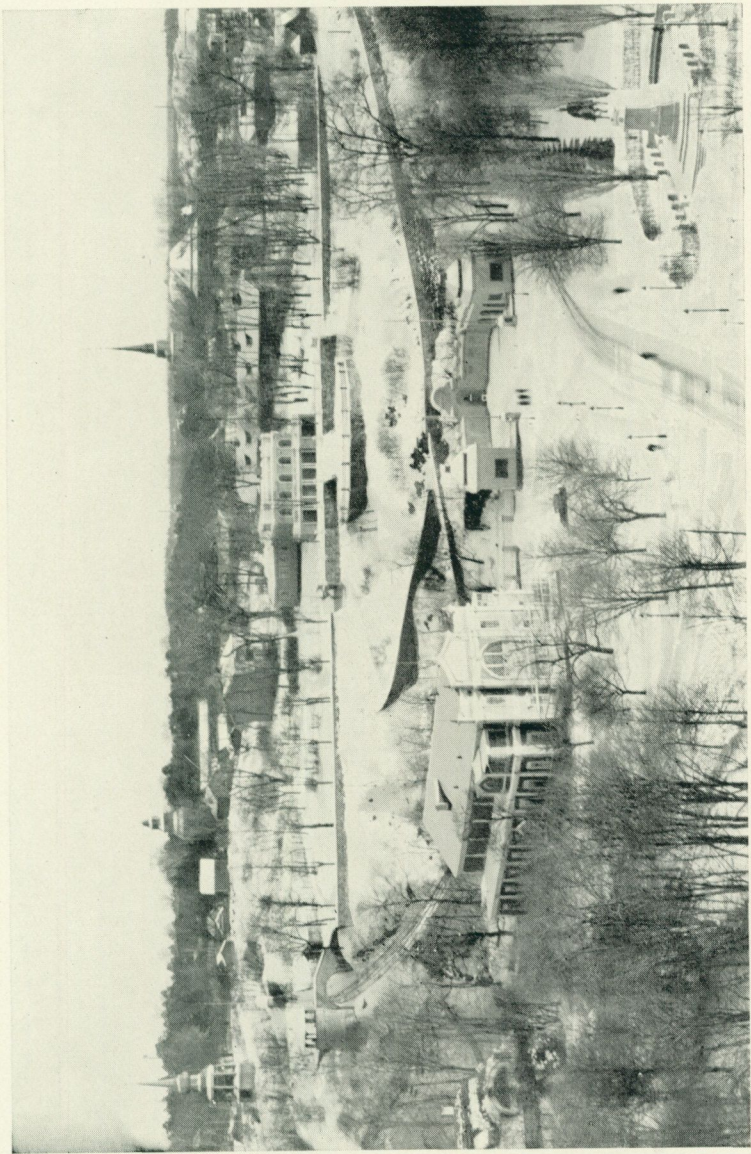
<i>N. E. Hammarstedt</i> : Gustaf Upmark d. y.	1
<i>Arvid Bäckström</i> : Gustaf Upmark d. y.:s författarskap	5
<i>Louise Hagberg</i> : »Vasst emot»	12
<i>F. R. Martin</i> : Ett Kristina-smycke i Athen	46
<i>Smärre meddelanden:</i>	
<i>Sigurd Erixon</i> : Ett prov på Lindometillverkning	48
<i>Sigurd Erixon</i> : Korta linfästen	49
<i>F. R. Martin</i> : Nordiska allmogesmycken och orientalska	49
<i>Gustaf Näsström</i> : Ett beriktigande	35
<i>In memoriam</i> : Marie Andree-Eysn; Torjus Leifson Jore Bolkesjö; Evald Tang Kristensen	52
<i>Litteratur</i> : Celander, Hilding: Nordisk Jul I, av <i>E. K-n</i> ; Schramm, Percy Ernst: Die deutschen Kaiser und Könige in Bildern ihrer Zeit I, av <i>A. L.</i> ; Rosman, Holger: Bjärka-Säby och dess ägare I—III, av <i>Måns Mannerfelt</i>	54
<i>Insända skrifter</i>	60

*Författarna äro ensamma ansvariga för
sina uppsatsets innehåll.*

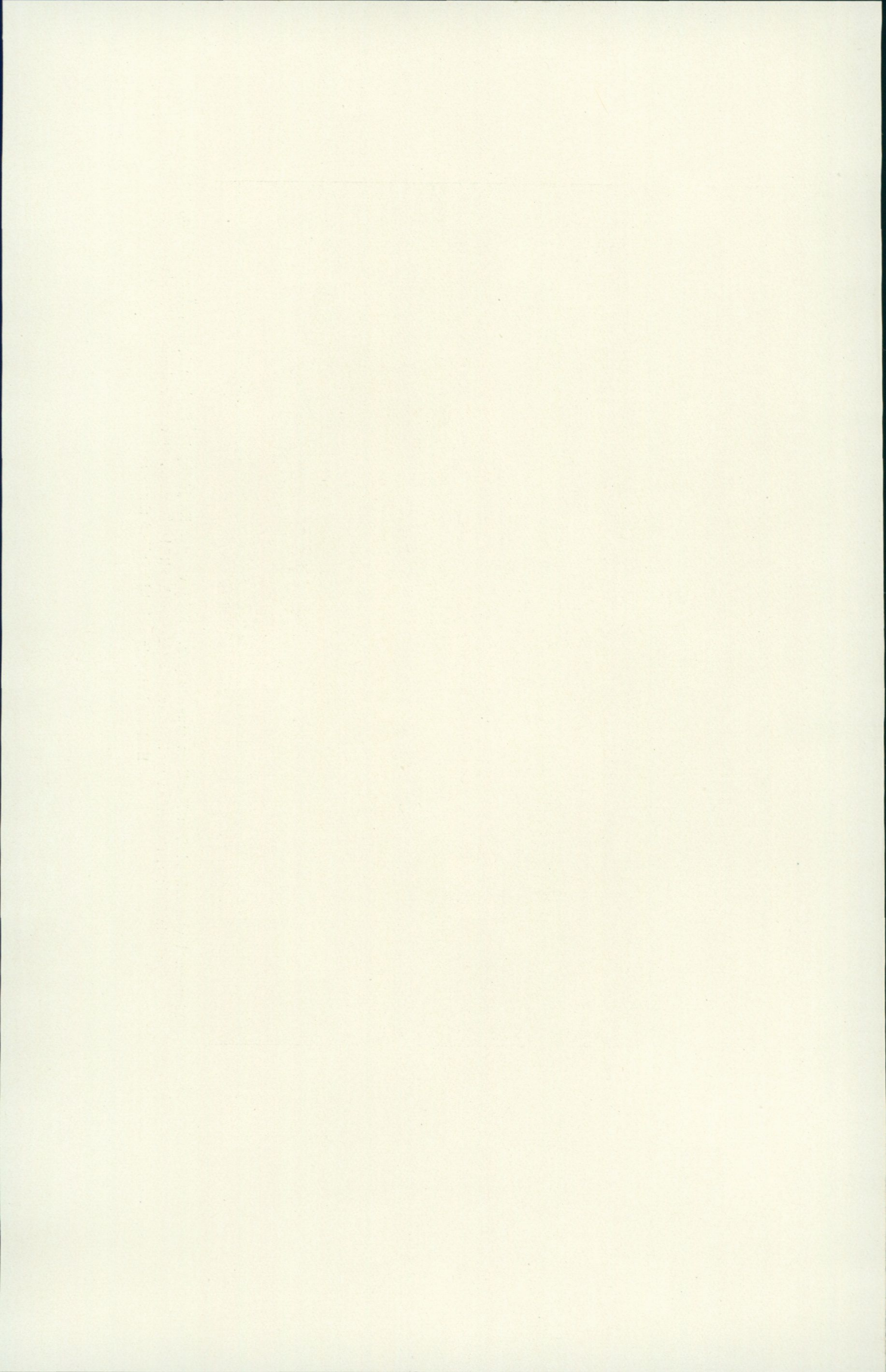
Redaktör: Professor Andreas Lindblom, styresman för Nordiska museet och Skansen.

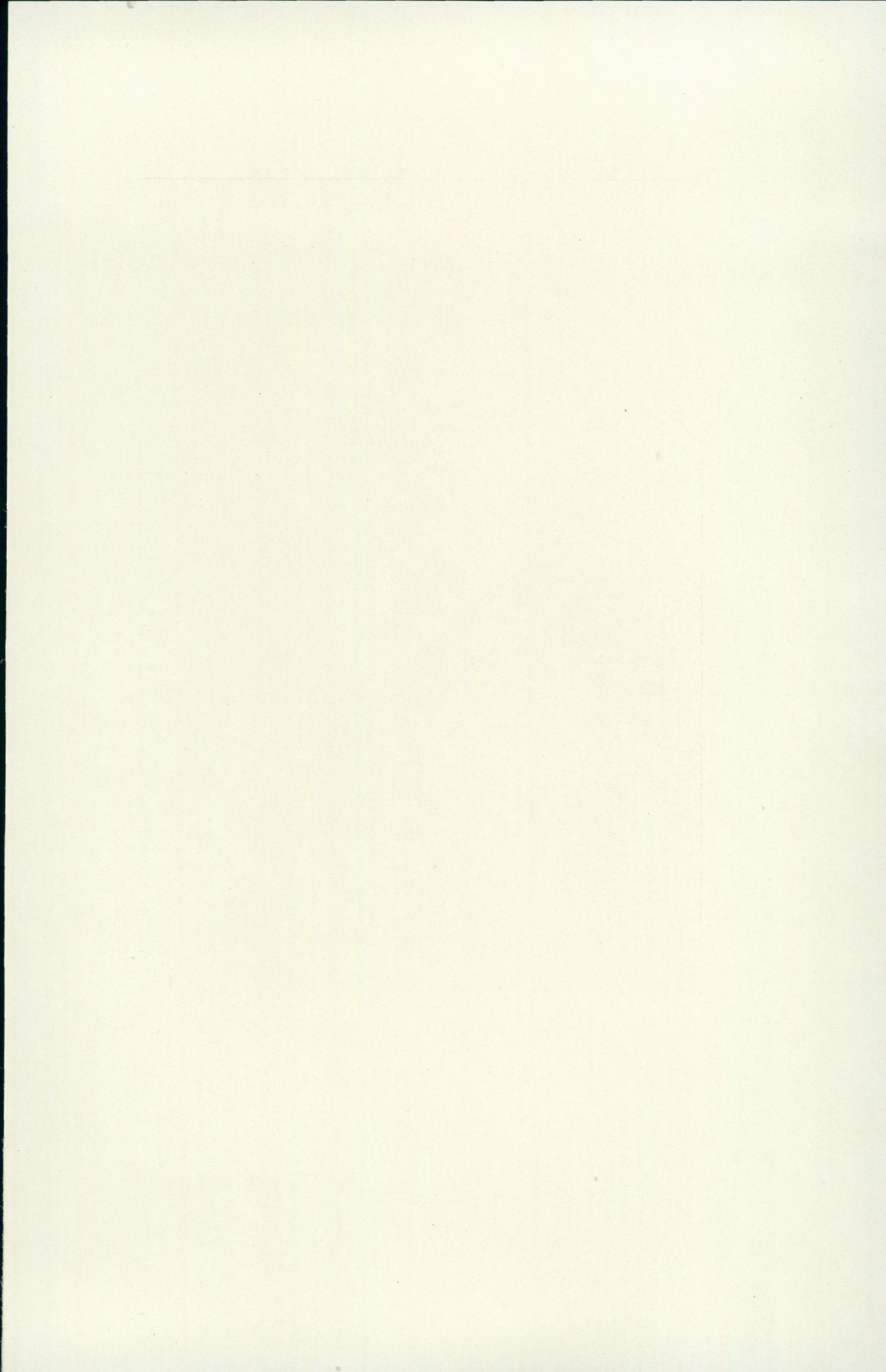
Red.-sekr.: Fil. lic. Gösta Berg, förste amanuens vid Nordiska museet.

Skansen i vinterskrud från Nordiska museets torn. Från vänster Håsjöstapel, Seglora kyrka, Älvrosgården,
»Gula huset», Sagaliden med Oscar II:s terass och »Röda längan». Ovanför den sistnämnda
Hällestapeln och Björkviksfatburen.

Ernest Leonard

GUSTAF UPMARK D. Y.

Några minnesord

AV

N. E. HAMMARSTEDT.

Till den 13 mars 1925 förenade sig Nordiska museets och Kungl. livrustkammarens samtliga dåvarande tjänstemän i författandet av en festskrift till Nordiska museets styresman Gustaf Upmark på hans femtioårsdag. I tillägnan av denna hyllning, vilken samlade nära sexhundra underskrifter från så gott som alla mer framstående och bemärkta vänner och gynnare av skandinavisk kulturforskning och kulturhistoria, lyckönskades jubilaren till att »redan i sin mannaålders fulla kraft kunna blicka tillbaka på ett rikt och lyckosamt arbetskede och att med de ljusaste förhoppningar och alltjämt ungdomlig verksamhetshåg kunna begynna ett nytt».

Vem skulle då kunnat tänka ens den avlägsnaste tanke, att den allmänt omtyckte, levnadsglade och handlingskraftige mannen tre år därefter skulle kallas hädan ur de levandes antal. Livet log emot honom, och han räckte det utan all tvekan hela sin hand. Det bjöd honom verksamhetens och forskningens spänning och frukter, det bjöd honom framgång och ära. Men livet är ej att lita på. Tog det möjligen med sin andra hand vederlag för vad det gav med den ena?

Mången gång iakttog jag med en viss undran, huru ett drag av vemod plötsligt beslöjade Gustaf Upmarks sydländskt veka, men samtidigt nordiskt tankfulla ögon. Men jag glömde det intrycket lika fort som det kom. Nu återser jag det här hos hans porträtt, och jag frågar nästan ofrivilligt: förnam han månne stundom en aning om det öde som väntade honom — att i blomman av sin ålder ryckas bort från

allt kärt i livet, från uppgifter, vilkas fullbordan låg honom varmt om hjärtat, från familj, anförvanter och vänner? Viskade en röst inom honom, att paren stod i beredskap att långsamt avklippa hans livstråd? Och bar han denna hemlighet inom sig med manlig förtegenhet? Det förefaller mig nu, som om han känt på sig, att hans arbete brådskade, och han hemföll därför lyckligtvis icke till ett ängsligt materialsamlande.

Gustaf Upmark delade visserligen det vid hans bår av flera talare framhållna öde, som säges vara förbehållet gudarnes älsklingar, att dö ung, men han delade icke deras lott att få dö snabbt och plågofritt. Han borde dock, mänskligt att döma, ha mer än de allra flesta gjort sig förtjänt av denna gunst av ödet. Ty Upmark var en man, som icke sparade på sin arbetsförmåga. Själv förtalade han mig en gång, huru han med högspänning av sina krafter redan under sin studenttid i Uppsala satt uppe natt efter natt för att forcera sina tentamina. Den viljekraften följde honom tills hans sjukdomstid begynte. Och hans ämbete och andra sysslor krävde det alltför ofta. Han var en plikttrogen ämbetsman, som aldrig vek från sin post. Och han var en beundransvärd expeditionsman. Det har förefallit mig, som om han rent av funnit nöje i att avfatta officiella utlåtanden och inlagor till ämbeten och myndigheter. Med sin praktiska klarsynthet förbisaåg Upmark också aldrig de ekonomiska värdenas väsentliga betydelse även för museal verksamhet, för forskning och vetenskap. En frukt av denna hans omsorg blev det 1918 bildade Samfundet Nordiska museets vänner, vilket genom pekuniärt ingripande inbärgat så mång- en kulturhistorisk kostbarhet inom Nordiska museets betryggande murar.

Men Upmark var icke blott den plikttrogne ämbetsmannen, den fine konstkännaren och den insiktsfulle kulturforskaren, han var även alltid den redbare och representative världsmannen, den humane gentlemannen och den vänsälle kamraten, för vilken allt småsinne var främmande. Om Upmark såsom chef säger en hans minnestecknare:¹ »Hans chefskap hörde icke till dem som kännas tryckande. Om han också icke ägde denna starka vilja, som sätter sin prägel på varje gren

¹ Intendenten Sigurd Erixon, Svenska Dagbladet den 5 okt. 1928.

av en institutions liv, så ägde han en annan, kanske minst lika viktig chefsegenskap: den att genom förtroende stimulera sina medhjälpare till att göra sitt bästa. För oss, som under årtal arbetat i daglig kontakt med honom, är det en glädje att minnas denna tid av lugnt och harmoniskt arbete under hans egid. Vi sakna honom både som chef, arbetskamrat och människa.»

Beträffande Upmarks examina och biografiska data, hans befordran på ämbetsmannabanan vet första bästa svenska encyklopedi eller personhistoriska uppslagsbok att ge besked. Vare här emellertid i största korthet erinrat om följande: Gustaf Herman Fabian Upmark föddes i Stockholm den 13 mars 1875, blev student 1894, fil. kand. 1897, fil. lic. 1901 och fil. d:r 1912. Åren 1898—1902 tjänstgjorde han såsom amanuens vid Nationalmuseum, där hans fader, den kände konst- och kulturforskaren Gustaf Upmark d. ä. (död 1902) var intendent. Sistnämnda år blev han amanuens vid Nordiska museet, år 1906 intendent (föreståndare för avdelningen för de högre stånden), och år 1913 valdes han till museets styresman efter d:r B. Salin, vilken då lämnade museet för att tillträda riksantikvariefattningen vid Statens historiska museum. Vid sidan härom tjänstgjorde Upmark sedan år 1903 såsom överlärare i konsthistoria vid Tekniska skolan och sedan år 1906 såsom sekreterare och redaktör i Samfundet S:t Erik. Upmark avled i den nya styresmannabostaden på Skansen den 3 oktober 1928 och jordfästes i den under hans inseende ditflyttade Seglora kyrka. Hans stoft vilar i familjegriften å Västerhaninge kyrkogård i Södermanland.

Beträffande Gustaf Upmarks omfattande kultur- och konsthistoriska samt museala författarskap hänvisas till här följande bibliografi. I den rad av värderika uppsatser och avhandlingar, som där förtecknats, resa sig två monumentalt över sin omgivning, nämligen hans stora verk *Möbler i avdelningen för de högre stånden* (1912—1913) och *Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850* (1925), vilka skola bevara hans namn till en sen eftervärld. Det var hans dröm att få bearbeta dessa bägge av både fackmän och allmänhet livligt eftersökta och värderade praktverk till ännu större fullständighet och fullkomning i nya upplagor, men döden korsade hans planer. Även i

den gestalt de nu föreligga skola de emellertid förbliva standard works av klassisk betydelse i svensk kulturhistoria. Gustaf Upmarks levnad blev kort men hans livsgärning blev stor. Eftervärlden skall bevara hans minne i tacksam hågkomst.

GUSTAF UPMARK D. Y:S FÖRFATTARSKAP.

Bibliografi.

Då man söker överblicka Gustaf Upmark d. y:s nu avslutade, omfattande produktion, kanske man först fäster sig vid dess mångsidighet. Hans flitiga penna rörde sig lätt på många ämnesområden. Men man finner också ganska snart den lyckliga enhetligheten däri. Såsom centrum för hans författareverksamhet stod städse den avdelning av Nordiska museet, som låg honom personligen närmast om hjärtat: avdelningen för de högre stånden. Vad han skrivit, som ej direkt eller indirekt berör de högre ståndens kultur från och med Gustav Vasas tid, är lätt räknat. Inom denna kultur sträckte sig hans intresse från den yttre, stora ramen, staden eller byggnaden, till de minsta produkterna av gott hantverk. Sina stora kunskaper rörande de svenska herrgårdarne och deras historia, varom en imponerande rad gårdsbeskrivningar bära vittnesbörd, fick han väl ej alltid framlägga i önskad form, då han därvid i övervägande grad nödgades arbeta i en förlagsfirmas tjänst. Sin mest vetenskapliga insats gjorde han på guldsmedskonstens område.

Här nedan har gjorts ett försök att föra ihop Upmarks skrifter och uppsatser i grupper efter deras innehåll och inom grupperna, så vitt möjligt, efter deras tryckår. Grupperingen avser, förutom ett underlättande av bibliografiens användande, även att belysa såväl mångsidigheten som enhetligheten i Gustaf Upmarks produktion.

Arvid Bäckström.

Kulturhistoria.

Om Gustaf Vasas hof. Akademisk avhandling, oillustrerad, 1912. — Samma: Gustaf Vasas hof, en studie, illustrerad, 1912.

Från Sveriges storhetstid. Charles Ogiers dagbok 1634—1635. Anmälan, Fataburen 1915.
 Ferdinand Bobergs »Svenska bilder». Anmälan, Ord och Bild 1918.

Allmänt musealt.

Museer, bibliotek och arkiv. (I samarbete med A. Kempe). K. Ahlenius och A. Kempe: Sverige, del IV, 1909.
 De svenska hemmens museum. Svenska hem 1913.
 Svenska museer med konst- och kulturhistoriska samlingar. (Förteckning). Stockholm 1915.
 Svenska Museimannaföreningens och Svenska Fornminnesföreningens möte i Örebro 1920. Fataburen 1920.

Nordiska museet och Skansen.

Hazelius.

Artur Hazelius och svensk tonkonst. Sångfesten, 6—7 juni 1925.

Museet.

Allmänt.

Signerade bidrag i årsredogörelserna i Meddelanden från Nordiska museet 1902 och 1903 samt i Fataburen 1906—1913.
 Nordiska Museet som svenskt handverks- och industrimuseum. Svensk handverkskalender för 1909, Kristianstad 1908.
 Föremål i Nordiska museet, »som kunna berätta en historia». Hela världen 1917.
 Nordiska museets femtioårsfest den 24 oktober 1923. Fataburen 1924.
 The Northern Museum. The Repertory, 1928, vol. 2, n:o 2, April.

Vägledning ar.

Afdelningen för de högre stånden, rum 49—63. Vägledning. Stockholm 1911.
 Afdelningen för de högre stånden, rum 64—72. (Utom dräkterna). Vägledning. Stockholm 1912.
 Afdelningen för de högre stånden, rum 49—72. Vägledning. Stockholm 1913 (nya upplagor 1914 och 1916).
 Les catalogues des musées. (Enquête-svar). Mouseion 1927.

Skrå.

Meddelanden om skråafdelningens i Nordiska museet arkiv. Meddelanden från Nordiska museet 1901.
 Nordiska museets skråafdelning. Hantverks- och industritidning, Stockholm 1910.

Skansen.

Skansen 25 år. Fataburen, 1916.
 Boken om Skansen, Stockholm 1916. (Förord och text till en del av bilderna).
 Skansen på Karl den XIII:s tid. Vårt vackra Stockholm, Stockholm 1920. Omtryckt i Fataburen 1922.
 Skansen. Julkvällen 1924.

Stadshistoria.

- Kalmar, några anteckningar från en sommarresa 1905. Arkitektur och dekorativ konst 1906.
 Den tyska lagstiftningen: »Schutz des Ortsbildes». Svenska stadsförbundets tidskrift 1909.
 Kalmar. Gamla svenska städer, häfte 4, Stockholm 1915.

Stockholmiana.

- Huset n:o 8 Södermalmstorg. Samfundet Sankt Eriks årsbok, 1904.
 Seved Bååts och Gustaf Otto Stenbocks palats i Stockholm. Samfundet Sankt Eriks årsbok 1905.
 K. F. Werner. Samfundet Sankt Eriks årsbok 1905.
 Stockholms rådhus. Samfundet Sankt Eriks årsbok 1908.
 Utställningsbyggnaderna på Djurgården. Ord och Bild 1909.
 Stockholm: historia, märkligare byggnader (Byggnadshistoria). K. Ahle-
 nius och A. Kempe: Sverige, del IV, 1909.
 Stockholm, Sveriges hufvudstad. Stockholm 1909. (Bildtext.)
 Kungshuset. Nordisk Familjebok, band 15, 1911.
 Samfundet S:t Eriks registreringsarbete i Stockholm. Tidskrift för hem-
 bygdsvård 1923.
 Stockholmiana-samlingen. Stockholms Stadshus, del III, Stockholm 1923.
 Stockholmsbilder från fem århundraden 1523—1923. Stockholm 1923.
 (Förordet).

Byggnads- och inredningskonst.

- Rumsinredningar och möbler under rokokon. Konst och konstnärer 1911.
 Rokoko i Sverige. Portföljen 1911, utgiven av högre konstindustriella skolans tredje årskurs.
 Märkliga byggnader i Sverige från 1500—1600-talen. Almanack för alla 1912. Stockholm 1911.
 Byggnadskonsten under den yngre Vasatiden. Svensk konsthistoria. Stockholm 1913.
 Byggnadskonsten under det karolinska tidehvarvet. Svensk konsthistoria. Stockholm 1913.
 Några rumsinredningar af Jean Eric Rehn. Svenska slöjdföreningens tidskrift 1913.
 Fil. dr Ludvig Looströms hem. Svenska hem 1922.
 Jean Eric Rehns egenhändiga förteckningar över av honom utförda arbeten. Samfundet S:t Eriks årsbok 1925.

Borgar, slott och herrgårdar.

- Slott och herrgårdar. Uppland, skildring af land och folk. Band 1. Uppsala 1905.
 I Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början (1908—1914): Beckershof, Belteberga, Bäckaskog, Ekebyholm, Elghammar, Gimmersta,

Gimo, Grönsö, Harg, Herrborum, Hjularöd, Högesta, Hörningsholm, Jordberga, Julita, Kafås, Kaggeholm, Karsholm, Kjesäter, Knutstorp, Koberg, Krageholm, Kristinehof, Löberöd, Maltesholm, Mauritzberg, Mälsåker, Näsby (U.), Ovesholm, Penningby, Runsa, Rydboholm, Råbelöf, Rånäs, Salnecke, Salsta, Sandemar, Sjöholm, Sjöo, Skarhult, Skenäs, Skottorp, Sonstorp, Spannarp, Stafsund, Steninge, Stora Sundby, Stora Wäsby, Sätuna, Söfdeborg, Thorönsborg, Thureholm, Trångsund, Tynnelsö, Widtsköfle, Vik (U.), Allonö, Ängsö, Äs, Östanå, Österby, Öster-Malma, Övedskloster.

Uppgifter om herrgårdarne i Södermanlands, Uppsala och Stockholms län (utom Södertörn). K. Ahlenius och A. Kempe: Sverige, del IV, 1909.

Kronprinsparets våning å Stockholms slott. Svenska hem 1913.

Sätuna, en uppländsk herrgård. Turistföreningens årsskrift 1915.

Två nya arbeten av John Böttiger. Anmälan, Svenska slöjdföreningens tidskrift 1917.

Ett par västmanländska slott: Ängsö och Tidö. Turistföreningens årsskrift 1918.

I Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början (1918—1923): Adelnäs, Berga (Sm.), Berga (Sö.), Bjersjölagård, Blomberg, Boserup, Börstorp, Charlottenlund, Christinelund, Ebbetorp, Ekensholm, Främestad, Frölinge, Gyllebo, Gäddeholm, Hallandsberg, Hellekis, Herrevadskloster, Hjuleberg, Hjälmarsberg, Hönsäter, Kläckeberga, Kulla Gunnarstorp, Borgen, Kulltorp, Läckeby, Målhammar, Nyköpingshus och residenset, Näsbyholm, Ousbyholm, Råbäck, Rössjöholm, Sinclairs-holm, Stora Roslätt, Sturehof, Stäflö, Susegården, Sväneby, Södertuna, Söderö, Södra Lindved, Sörbytorp, Thorsjö, Toppeladugård, Ulfhäll, Åkers styckebruk, Ånhammar, Össjö.

Palaces Erected in Golden Age Still Survive. The Evening Post, New York, 26 juni 1920. (Second Sweden number).

Rydboholm. Hävd och hembygd 1923.

Borgar, slott och herresäten. Sverige i våra dagar, del II (sid. 327—347) 1928.

Måleri.

Målningarna i Sorunda kyrka i Södertörn, Svenska fornminnesföreningens tidskrift, band 10, 1900.

Gustaf Vasas porträtt af år 1542. Personhistorisk tidskrift 1908.

Svenska porträtt i offentliga samlingar. Anmälan, Historisk tidskrift 1909, Stockholm 1910.

Porträtt af svenska läkare och apotekare. Anmälan, Ord och Bild 1911.

Gustaf Vasa-porträttet i Uppsala. Ord och Bild 1911.

Konsthantverk.

Allmän t.

Samlarifvern och det moderna konsthantverket. Svenska slöjdföreningens tidskrift 1906.

Möbler.

- Ett ritbord från rokokotiden. Svenska slöjdföreningens tidskrift 1908.
 Om rokokomöbler och deras datering. Fataburen 1910.
 Möbler i afdelningen för de högre stånden. Stockholm 1912—1913.
 Se även under *Byggnads- och inredningskonst*.

Guld och silver.

- Skråordning för Stockholms guldsmedsämbe 1622. Samfundet Sankt Eriks årsbok 1903.
 Årsbokstäfverna på svenskt guld och silfver före 1759. Studier tillägnade Oscar Montelius 19¹⁹/₉ 03, Stockholm 1903. Omtryckt i Meddelanden från Svenska slöjdföreningen år 1903.
 Stockholms guldsmedsämbe 1689—1759. Meddelanden från Svenska slöjdföreningen år 1904.
 Museiförvärf. Svenska slöjdföreningens tidskrift 1905.
 En dryckeskanna från 1600-talet. Fataburen 1907.
 Begravnings-silfver, Svenska slöjdföreningens tidskrift 1909.
 Uppsala domkyrkas silfverkammare. Vägledning för besökande. Uppsala 1909.
 Guldsmedskonsten, Nordisk familjebok, band 10, 1909 (av G. Upmark d. ä., delvis överarbetat av G. Upmark d. y.).
 Henning (guldsmedsfamilj i Stockholm). Nordisk familjebok, band 11, 1909.
 Juvelerarkonsten. Nordisk Familjebok, band 13, 1910 (överarbetat av G. Upmark d. y.).
 Guldsmedskonsten. Allmänna svenska utställningen för konsthantverk och konstindustri i Stockholm 1909, Stockholm 1910.
 Utställningen af kyrkligt silfver från Strängnäs stift. Fataburen 1910.
 Utställning af kyrkligt silfver från Strängnäs stift juli—september 1910. Katalog. Stockholm 1910.
 Uppsala domkyrkas silfverkammare. Svenska slöjdföreningens tidskrift 1910.
 Kyrksilfver såsom personhistoriskt material. Personhistorisk tidskrift 1911.
 Rokokosilfver. Konst och konstnärer 1911.
 Årsbokstäfver och andra stämplor på Göteborgssilfver. Fataburen 1912.
 Silfverföremålen i Strängnäs stifts kyrkor. Utställningen af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910, Studier II, 1913.
 Professorskan Thérèse Kjellbergs silfversamling (skedarna). Fataburen 1913.
 Karlskrona guldsmedsämbe, 1695—1812. Fataburen 1913.
 Boråsguldsmederna och deras stämplor. Fataburen 1915.
 Guldsmedsämbetet i Jönköping. Fataburen 1917.
 En svensk guldsmed (H. Petters i Nyköping). Kunst og haandverk (festskrift tillägnad Johan Bøgh), Kristiania 1918.
 »Karl XII:s dryckeskanna». Fataburen 1919.
 Arboga guldsmedsämbe. Fataburen 1921.
 Stockholms guldsmedsämbetes »Borax-fass». Fataburen 1922.

Guldsmedsämbetet i Malmö. Fataburen 1923.

Bidrag i: Fredrik I:s tid, Svensk rokokko, Karl-Johansstilen, alla tre Stockholm 1924; samt i Gustaviansk stil, Stockholm 1926.

Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850. Stockholm 1925.
Svenskt silver. Almanack för alla 1928.

K o p p a r.

Kärl af drifven koppars. Minnen från Nordiska museet, band 2, 1902.

T e n n.

En gesällbok från 1700-talet (tenngjutare). Fataburen 1909.

K e r a m i k.

Moderna franska keramister. Meddelanden från Svenska slöjdföreningen år 1898.

Rörstrandsfajanser från 1700-talet. Minnen från Nordiska museet, band 2, 1902.

Keramik. Allmänna svenska utställningen för konsthantverk och konstindustri i Stockholm 1909. Stockholm 1910.

G l a s.

Glasets och dess tillverkning. (Historik; översättning och bearbetning). Uppfinningarnas bok, band VII, 1903.

Glasfabrikationens historia. Nordisk familjebok, band 9, 1908 (av G. Upmark d. ä., delvis översatt av G. Upmark d. y.).

Glas. Allmänna svenska utställningen för konsthantverk och konstindustri i Stockholm 1909. Stockholm 1910.

S t e n.

Stenindustri. Allmänna svenska utställningen för konsthantverk och konstindustri i Stockholm 1909. Stockholm 1910.

T e x t i l i e r.

Om väfda tapeter. Ord och Bild 1902.

Textilanstalten Licium och dess verksamhet. Svenska slöjdföreningens tidskrift 1906.

Kyrklig textil konst. Kult och konst, 1907. Stockholm 1908.

B o k k o n s t.

Ett nyfunnet svenskt ex-libris från 1600-talet. Allmänna svenska boktryckareföreningens meddelanden 1908.

Några ord om äldre svenska ex-libris. Allmänna svenska boktryckareföreningens meddelanden 1908.

Bokbindareämbetet i Linköping. En bok om Östergötland, Stockholm 1915.

Allmogekonst.

Ett engelskt arbete om svensk allmogekonst. Anmälan. Konst och konstnärer 1910.

Konsthandeln.

En Hammer-auktion hos Bukowski. Svenska slöjdföreningens tidskrift 1905.

Konstmarknaden. Svenska slöjdföreningens tidskrift 1905.

Den andra Hammer-auktionen hos Bukowski. Svenska slöjdföreningens tidskrift 1906.

Uppsatser eller bidrag till periodisk litteratur.

(Utom vad som ovan redan upptagits och utan möjlighet till detaljerad fullständighet).

Bidrag till *Nordisk familjebok* 1909—1915.

Anmälningar av konst- och konslitteratur i *Post- och Inrikestidningar* 1907—1913.

Uppsatser i *Svenska Dagbladet* 1906—1908, 1911.

Enstaka bidrag i:

Idun (1907).

Stockholms Dagblad (1908).

Den Svenska Familjejournalen (1908).

Upsala Nya Tidning (1908).

Uusi Aura (den 17 nov. 1912), Åbo.

Dagens Nyheter (1912, 1913).

Aftonbladet (1915).

Utgivit.

Ornamentets bok av H. Dolmetsch. 2:a tillökade upplagan i bearbetad översättning från originalets 3:e tillökade upplaga. Stockholm 1910. G. Upmark d. y. medverkade till en del vid utgivningen.

Upmark, G., d. ä. *Die Architektur der Renaissance in Schweden 1530—1760.* (Utgivet 1897—1900).

Upmark, G., d. ä. *Svensk byggnadskonst 1530—1760.* (Utgivet 1904 såsom svensk upplaga av föregående).

Stockholmsbilder från fem århundraden 1523—1923. Stockholm 1923. (Ordförande i redaktionskommittén).

Uppland i bilder. Stockholm 1927. (Medlem av redaktionskommittén).

Redigerat.

Samfundet Sankt Eriks årsbok 1905—1928.

Fataburen 1914—1928: 2.

»VASST EMOT».

Några stålets föregångare som magiskt skyddsmedel.

(Föredrag hållet vid 4:e nordiska folklivs- och folkminnesforsarmötet i Oslo
d. 21 aug. 1928.)

Av

LOUISE HAGBERG.

Bland alla de medel, vilka under tidernas lopp av människan använts till skydd mot allehanda sjukdomar, förgörning, trolldom och spökeri, intager stålet en framstående plats. Denna stålets profylaktiska makt torde emellertid ursprungligen ingalunda ha berott endast på själva ämnet utan i all synnerhet därpå, att de föremål av järn eller stål, vilka i dylikt syfte kommit till användning, varit sådana, som varit försedda med skarpa eggar eller vassa spetsar. Den latinska benämningen på stål, »acies», har samma grundbetydelse och avser något spetsigt eller uddvasst, liksom *acus* betyder spets, udd, nål och *acidus*, *acutus* skarp, spetsig. I uppgifter om stål som magiskt skyddsmedel framhålles vanligtvis även den eggvassa eller spetsiga egenskapen som det väsentliga, det är i allmänhet »eggvasst stål» såsom knivar, avbrutna knivsuddar, nålar o. s. v., som därvid kommit till användning. Om en gammal värmländsk gumma, död för omkring en trettio år tillbaka, berättas, att hon varje kväll brukade lägga en stor bila under sin säng med eggen utåt för att under natten skydda sig mot ont inflytande.¹ Ty för att föremålet av stål skall kunna hindra bland annat de dödas andar från att komma in bör dess egg eller spets vara vänd utåt. Hos en barnaföderska skulle till skydd nålar slås in i tröskeln, och innan hon

¹ Nord. Museets arkiv. Brynhild Wilén.

blivit kyrktagen, fick hon aldrig gå ut under bar himmel utan att bära eggjärn eller knappnålar på sig. En år 1847 i Horla sn (Västerg.) född kvinna har berättat, att hennes mor alltid vid dylika tillfällen brukade stoppa en rakkniv — således ett så vasst föremål som möjligt — in i barmen, för att inte trollen skulle komma åt henne. Kommo de, hade nämligen rakkniven den makten att kunna resa på sig och skära dem.¹ Likaså skulle det vara »stålnål» på barnet, innan det blivit döpt, så att intet ont skulle få makt med det-samma.² Eggvasst stål under tröskeln skyddar mot allt ont. För att den döda ej skall oro de efterlevande slår man in en stålspek i dörrtröskeln, sedan kistan burits ut (Finl. Estl.)³ Nålar i dörrarna skydda ävenså mot gengångare, och likaså om de stickas in i svepningen under den dödes fötter. Försöker han att gå igen, skall han då sticka sig på dem. Av samma orsak ha också nålar stucks in i föremål, som den döda trots gå efter.⁴ Eggvasst stål har även mycket använts, när det gällt att skydda kreaturen mot ont inflytande. Liar ha satts upp i stall och ladugård, för att ej djuren skola ridas av maran, och till skydd mot onda ögon ha knivar där stuckits in (Bohusl.)⁵ När kreaturen skulle ut på betet om våren och bindas in på hösten, skulle de gå över en yxa, kniv eller skära (Uppl.)⁶ Redan gamla testamentets rabbiner hade förbjudit användandet av järn i apotropäiskt syfte. Det vore, sade de, ett hedniskt bruk att lägga järn under huvudet; att fastbinda sådant vid fötterna i en havande kvinnas bädd eller kasta järn mellan gravarna med utropet: »bort».⁷ Man får dock icke taga för givet, att överallt där folktron betjänat sig av föremål av järn eller stål, detta skett i profylaktiskt syfte. Sålunda torde de i älvkvarnar så ofta förekommande knappnålarna jämte där befintliga mynt

¹ Nord. Museets arkiv. Anna Arwidsson.

² Nord. Museets arkiv. Anna Arwidsson.

³ H. J. Tegengren: Dödstro, döds kult och döds magi i svenska Sydösterbotten. Särtryck ur Svenska Litteratursällskapets förhandlingar och uppsatser 26. Helsingfors 1913, s. 7 och F. J. Weidemann: Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten. St. Petersburg 1876, s. 310.

⁴⁻⁶ Nord. Museets arkiv. Anna Arwidsson.

⁷ Scheftelowitz: Alt-Palästinensischer Bauernglaube in religionsvergleichender Beleuchtung. Hannover 1925, s. 66.

ditlagts i egenskap av värdeföremål, ty såsom sådant torde väl knappnålen fordomdags ha betraktats.

Kännenheten om metall tillhör emellertid en jämförelsevis sen period i människans utvecklingshistoria. Dessförinnan torde helt naturligt mer primitiva skyddsmedel ha fått tjänstgöra, innan de sedermera utbyttes mot de mer effektiva av metall såsom järn och stål. Tron på dylika primitiva skyddsmedel kan än i dag spåras i folktron. När det gällt att skydda sig mot såväl andra människor som djur och onda andemakter, har naturmänniskan givetvis gripit tag uti det i naturens rike, som funnits närmast till hands, och till hennes ursprungligaste stickvapen torde bland annat törnet eller tornen kunna räknas. Taggar ha även fordomdags fått ersätta nålar. Sålunda omnämner Tacitus, att de gamla germanerna i brist på spännen brukade hopfästa sina kappor med busktornar.¹ Enligt en dansk sägen skall likaså vid världens ände folk fästa samman sina kläder med taggar av törnbusken.² I hushållsbruk tagas slånbuskens tornar, »tjörnestaggar» (Sk.), ganska allmänt i anspråk såsom pölsepin- nar. De plockas i god tid före slakten, skrapas och torkas. De finnas även till salu för detta ändamål.³

Torn eller törne är en i vårt språk allmän benämning på vissa buskar och träd, å vilka en del grenar blivit förkrympta till vassa tornar, törnen eller taggar, såsom hagtorn, slånbärstorn, nypontorn, m. fl. Den latinska artbeteckningen för en del torn- eller törnväxter *Spinosa* betyder i likhet med *acies*, *acer*, *acutus*, något som är taggigt och uddvasst. På franska språket är *acinier* en folklig benämning på törnbuske.

Av botanici anses hagtornen *Crataegus Oxyacantha* (oxys—skarp, och *acantha*—törne) som den egentliga tornväxten. Hagtornen, som förekommer i de norra tempererade regionerna, uppträder i Sverige i vilt tillstånd ej nordligare än till Dalälven, dess gräns mot norr går genom norra Uppland, och Stockholms stad är i Sverige den

¹ Tacitus: Germanerna. Övers. av N. E. Hammarstedt, Stockholm 1921, s. 41.

² Tang-Kristensen: Danska Sagn. Århus 1893, s. 344.

³ Nord. Museets arkiv. Anna Arwidsson och Alma Wahlberg. — Meddelat av docent C. W. von Sydow.

nordligaste ort, där vilda hagtornslundar finnas. Hagtornen, som med sina vita blommor och röda bär hör till de vackraste av vårt lands buskar och småträäd, håller sig gärna i ekens närhet, vilken den även liknar till form och förgrening. Om det i en socken finnes blott en enda hagtorn, kan man, skriver prof. C. Lindman, nästan vara alldeles viss på, att en ek står eller stått i dess omedelbara närhet.¹

Ordet hagtorn, som återfinnes såväl i fornsvenskan som isländskan, betyder egentligen häcktörne, d. v. s. törne eller torn som tjänar till häck eller hägnad. Redan tidigt har nämligen hagtornen på grund av sin täthet och hårdighet allmänt brukats till inhägnader och stängsel. På så sätt har den till exempel i England använts alltsedan den romerska ockupationens dagar.² »Hedgethorn» är även det engelska namnet på hagtorn, liksom på tyska »Hage» och »Hackdorn». »Hagtorn är ypperst till levande häckar», skriver professor Elias Fries³, liksom Richard Dybeck, att hagtornen »i långa tider varit känd att gifva goda häckar och lefvande gårdsgårdar».⁴ För att hindra det från berg och höjder nedflytande regnet och snövattnet att i åkrarna föra med sig lera, sand och grus, kan det också, enligt Urban Hiärne, »särdeles i de åkrar som lutande äro, ofwan före planteras små häckar af hagtorn, stärklerijs, ehn, graan eller annat sådant som tager emot».⁵ Linné har även under sina resor i Sverige gång efter annan lagt märke till såväl hagtornens som liknande buskars stora betydelse, när det gällt att anskaffa tillförlitligt stängsel. På Öland kunde, säger han, hagtornen uppnå ända till tre famnars höjd, och bli så tjock, att man med möda kunde famna dess stam.⁶ Från sin resa i Skåne berättar han

¹ C. A. M. Lindman: »Stockholms hagtornsträdgårdar» i Sv. D. 2. 7. 1926 och »Bilder ur Nordens flora» III, Stockholm 1905, s. 216.

² The Encyclopedia Britannica II ed. Vol. XIII, Cambridge 1910.

³ E. Fries: Kritisk ordbok över Svenska växtnamn. Utg. av Sv. Akad. Stockh. 1880.

⁴ R. Dybeck: Runa 1899, s. 12—13.

⁵ U. Hiärne: Den korta Anledningen til Äthskillige Malm och Bergarters Mineraliers och Jordaslags etc. Efterspörjande och angifwande beswarad och förklarad. Stockholm 1702, s. 328.

⁶ Carl Linnæi Öländska Resa. Förrättad år 1741. Stockh. 1907, s. 58.

att »slånbärsbuskar afhuggna och genomträdde med perpendiculaire störrar voro på många ställen de allmännaste gärdesgårdar öfver hvilka ingen kunde klifva, alltså den säkraste stängseln i landet». I Sonstorp i Skåne plögade, skriver han vidare, häckar bildas på så sätt, att pilstörrar, vilka utslå sina grenar uppåt, nedslogos i marken, och varhelst en öppning visade sig, inplanterades nyponbuskar, björnbuskar, slån eller bockris.¹

Detta tillvägagångssätt erinrar på ett slående sätt om vad romaren Cajus Julius Cæsar berättar i sin redogörelse om det galliska kriget (58—50 f. Kr.). Enligt denne hade nämligen nervierna, ett belgiskt folk, som bodde norr om Ardennerna, för att hindra grannarnas rytteri från att hemsöka dem med sina plundringståg, gjort inskränningar i späda träd och böjt ned dem, varefter björnbärs- och törnbuskar planterades mellan deras tätt växande grenar. Det blev befästningar, vilka icke kunde genomträngas eller ens ses igenom, »varav», skriver Cæsar, »vår krigshärs marsch hindrades».²

I dalen nedanför Hammershus på Bornholm, vid vilken tillträdet till slottet måste ha varit oerhört svårt, finnas ofantliga mängder med hagtorn, vilka med stor sannolikhet ha planterats i försvarssyfte.³ Även nedanför Borgholms slott på Öland växa i ekskogen täta snår av hagtorn, slån och nyponbuskar.

Sedan gammalt har hagtornen eller tornen hållits i stor helgd. En urgammal sägen förtäljer, att den skulle ha uppstått ur blixten och till följd därav bevarat dess heliga eld i sina grenar.⁴ Och om invånarna i Tule berättar den östromerske historieskrivaren Prokopios (500-talet), att de brukade offra människor i träd och törnbuskar, helgade åt krigets gud.⁵ I Tyskland har hagtornen varit helgad åt guden Tor.⁶ Att hugga ett hagtornsträd är synd.⁷ Här

¹ Carl Linnaei Skånska Resa. Förrättad år 1749. Lund 1874, s. 84 och 219.

² Cajus Julius Cæsar: Galliska kriget, övers. av G. Dahl, Stockh., s. 219.

³ Meddelat av prof. L. Weibull, Lund.

⁴ Rehling & Bohnhorst: Unsere Pflanzen. Gotha 1904, s. 67.

⁵ Procopius: Historia Gothorum, Vandalorum et Langobardum. Amsterdam 1655, s. 261.

⁶ Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. Berlin 1900, s. 22.

⁷ Buschan: Das deutsche Volk in Sitten und Brauch. Stuttgart 1922, s. 449.

i Norden har den även tidigt omgivits av en slags helgd. En berättelse av år 1680 från Skåne förmäler, att invid Carleby i Harjagers härad då hade funnits en hög törnebuske, som kallades helig, emedan ingen trodde sig kunna hugga den eller taga något därav utan skada, varför den alltså fått stå orörd ifrån urminnes tider.¹ I Karaby, det forna Carleby, skall det alltjämt finnas ett par med höga hagtornsbuskar be vuxna kullar, om vilka en sägen går, att krigsmän, och ibland dem även en konung, där ligga begravna. Alla voro rädda för att göra någon åverkan å dessa hagtornsbus-

Fig. 1. Gamla »offertornar» vid Kämpinge i Skåne T. Högdahl. Naturskydd i Sverige, s. 25. G. Hyltén-Cavallius foto.

kar, och man säger sig nattetid ha hört gny och vapenskrammel från kullarna, ävensom musik och otydliga kommandorop.² Enligt professor Sven Nilsson ansågs ännu vid 1800-talets början de på gamla ättekullar växande hagtornsbuskarna — på till bronsåldern hörande ättehögar ses i Skåne i allmänhet inga andra träd än hagtorn — så heliga, att yxan aldrig fick vidröra dem.³ »Den yxan»,

¹ R. Dybeck: Runa, Stockholm 1847, s. 49.

² Nord. Museets arkiv. Alma Wahlberg.

³ S. Nilsson: Skandinaviska Nordens urinvånare. II Bronsåldern. Stockholm 1862—1864, s. 21.

säger Nicolovius, »fick vara bra mycket stälad, som skulle våga avkvista dessa träd». Merendels drabbades den person, som fört den, kort därefter av lamhet eller någon annan svår sjukdom.¹ Liknande tro har även rått i Storbritannien och Irland, att olycka väntar den, som vågar rycka upp en hagtorn.² I ett engelskt arbete av år 1561—1562 omnämnes såsom vidskepelse bruket att betrakta tornbuskar såsom heliga, och för lång tid tillbaka skall i Newparish i Skottland ha funnits en gammal torn, för vilken folket hyste vidskeplig vördnad; några personer, som hade djärvts skada densamma, hade blivit strängt straffade för detta helgerån.³ Ännu på Hyltén-Cavallius tid fick man i Vemmenhög (Sk.) se detta träd växa orört till och med i åkrarna.⁴ Icke ens en kvist vågade man bryta, och barn, som lekte på en »tornhög», fingo av sina föräldrar stränga tillsägelser att aldrig vidröra ett sådant träd.⁵ I Vitaby i Skåne var det en gång en flicka, som gick upp på en ättehög för att skära törne, med påföljd att hon höll på att bli tagen av trollet, som bodde där.⁶ Om en annan hög, som på grund av att flera tornar växte på densamma, fått namn av »Tornabacken», berättas, att en gubbe — och en annan gång en gosse — skulle av ett troll där ha blivit intagen.⁷ Och vid Ottenby på Öland har fordom funnits en hög med traditioner om offringar, på vars topp en gammal lummig hagtornsbuske, kallad »trolltornen», skall ha växt.⁸ Nicolovius vet även att från Skåne omtala tornar, vid vilka det offrats St. Hans aftonen. En sådan offertorn stod ännu på hans tid på Ahlstads mark, och skulle deras förekomst på ättekullar göra de där inneboende trollen mindre farliga.⁹

¹ Nicolovius: Folkklifvet i Skytts härad i Skåne. Lund 1868, s. 157.

² Encycl. Britannica.

³ Brand Ellis: Popular Antiquities III London 1901, s. 271.

⁴ G. O. Hyltén-Cavallius: Värend och virdarna. I, s. IX § 82.

⁵ Nilsson: anf. arb.

⁶ E. Wigström: Folktro och sägner, i Sv. Landsmål. Stockholm. VIII: 3, s. 28.

⁷ Nicolovius: anf. arb., s. 157.

⁸ J. H. Wallman: Undersökning om svenska monumenter ifrån fornåldern och dess förbindelse med Historien. Kongl. Vitterhets, Hist. och Antiquitets Akademiens handlingar. D. 4. Stockholm 1838, s. 120.

⁹ Nicolovius: anf. arb., s. 157.

»Haggetorn» har mycket använts omkring gravar och kyrkogårdar (Österg., Bohus, Smål.)¹ Ävenså har ett slags törnbuske, kallad »gravtörne», använts till plantering på själva gravkullarna (Bohusl.)²

Fig. 2. »Pesttjörn» på Skarnby kyrkogård, Nordfyn, Danmark.
(Dansk Folkminnesamlings arkiv, Köpenh.)

Sången vet till och med att berätta, att nyponbuskar kunnat växa upp på gravar utan att där vara planterade. Så skulle ha skett i Gästrikland, där det en gång var två äkta makar, vilka hatade varandra intill döden. De begrovos bredvid varandra, och

¹ Nord. Museets arkiv. Anna Arwidsson.

² A. Paulsson i D. Arill: Tro, sed och sägen. Göteborg 1924, s. 33.

på kullen växte sedan en nyponbuske upp, som var full med hem-ska taggar, långa som spjut. Mödrarna ropade alltid till sina barn: »gå inte för nära».¹

Under tornar brukade ofta pestdöda människor jordas. Från Danmark omtalas flera »pesttjörne», som icke få röras, och vilka sägas stamma från den svarta dödens dagar. Ett sådant pesttjörne står sålunda på Skarnby kyrkogård på Fyn.²

I Sydafrika har det varit vanligt att omgiva gravarna med törnhäckar,³ men detta torde ofta nog skett i syfte att förhindra hynor, tigrar och andra vilda djur från att gräva upp liken. Av samma skäl har, när en hövding därstädes begravts i sitt hus, detta brukat inhägnas med stakar och törnen.⁴ Sed har också varit, att människor, vilka dömts till att levande begravas, kastats på ris och törne och väl även täckts därmed. Vid offer av krigsfångar kastades törne över dessa.⁵ I Nord- och Sydindien, där man hos en del stammar brukade fylla gravarna med törne, säges detta ha skett för att den döde icke skulle komma att gå igen och hem-söka de efterlevande.⁶

Tornar eller törnen ha ganska allmänt brukats som skydd mot de döda för att avhålla dem från ovälkomna besök, ty gengångare, spöken, häxor och djävlar frukta det vassa törnet och fly därför. Såväl på Island som i Armenien tros spöken icke kunna inkomma i ett hus, i vilket törne sitter fäst.⁷ I Skåne har i stället för taggar pluggar av hagtorn (verentorn) borrats in i tröskeln, ty då skulle inga spöken ha makt över dem, som voro inne i huset.⁹ Av Jöran Sahlgren anges vidare ett av Magnus Olsen anfört estniskt

¹ Gefle Dagblad 29. 9. 1925.

² Dansk Folkemindesamling, Köpenhamn. Jfr. E. Tang-Kristensen: Danska Sagn. Århus 1896, s. 573.

³ G. Buschan: Ill. Völkerkunde. I. Stuttgart 1922, s. 599.

⁴ H. Hildebrand: Folkens tro om sina döda. Stockh. 1874, s. 102 och F. C. Andraé: Die Todten-Gebräuche der verschiedenen Völker der Vor- und Jetztzeit. Leipzig 1846, s. 241.

⁵ von Amira: Germanische Todestrafe, s. 151.

⁶ Scheftelowitz: anf. arb, s. 69.

⁷ Scheftelowitz i Zeitschr. des Vereins für Volkskunde XIII, s. 69.

⁸ Lunds universitets Folkminnessamling. H. Thorbert.

bruk att sätta en tistel i fönstergluggen såsom tillkommet för att skrämma bort demonerna.¹ Likaså berättas från Bosnien, att när bondkvinnorna där gingo för att »se liket», brukade de till skydd ha tofflor på fötterna och hagtorn i huvudduken. På hemvägen kastade de sedan under besvärjelse tofflorna och hagtornen långt ifrån sig. Den döda skulle då ej kunna hemsöka dem utan måste stanna för att uppsamla de sålunda bortkastade föremålen.

Enligt slavisk folktro bli själarne efter människor, som dött osaliga, till vampyrer, vilka i 40 dygn nattetid färdas omkring efter döden. Om nätterna få de liv och lämna då sina gravar för att hemsöka människor, strypa dem och dricka deras blod. Vampyr kan dock även en död bli, om en hund, men i synnerhet en katt sprungit under bordet på vilket han ligger lik. Från ett dylikt hemskt öde kan den döde emellertid räddas, om en hagtornstagg stickes in under hans tunga, eller om några gamla kvinnor begravningsdagens afton begiva sig till graven och omgiva den med lin och hampblånor, som de strö svavel eller pulver på och så antända. Sedan blånorna brunnit ned, sticka de fem gamla knivar eller fyra hagtornsspetsar i den döde, knivarna i hans bröst och tornarna i hans händer och fötter, för att, om han stiger upp ur graven, han då skall spetsa sig på dem. Har emellertid en död blivit till vampyr, är det enda sätt, varigenom han kan tillintetgöras, bränning eller spetsning.² I det senare fallet spetsas en hagtornsstör och drives genom vampyrens kropp. Detta menar många vara det enda verksamma, under det andra åter hålla före, att det även kan ske förmedelst en kniv, med vilken ännu intet bröd har skurits.³ Att driva en påle genom den dödes kropp för att förhindra honom från att gå igen har även i Norden varit ett sedan gammalt mycket anlitat medel. Spetsandet på en hagtornsstör har man velat tyda som en symbolisk förbränning på grund av att tornen, som tänkts som förkroppsligandet av blixten, användes till likbål.⁴ Men icke

¹ Jöran Sahlgren: *Eddica et Scaldica. Fornvästnordiska studier II.* Lund 1927 —28, s. 309.

² F. S. Krauss: *Slavische Volksforschungen*, Leipzig 1908, s. 126 ff.

³ Krauss: *anf. arb.*, s. 126.

⁴ F. Liebrecht: *Zur Volkskunde.* Heilbronn 1879, s. 64.

endast emot gengångare har det tagits i anspråk. På ett mycket primitivt sätt har detta förfaringssätt länge fortlevt bland Sveriges finnbefolkning. När man under skördetiden var särskilt rädd för ett hotande ovädersmoln, tog en person en snesstör, ställde sig på bara knäna och riktade störens spets mot molnet, därunder läsande »Fader Vår» rätt fram och baklänges samt befallande det att klyva sig eller gå åt sidan. Den spetsiga stören har dock även kunnat utbytas mot eggvasst stål. Sålunda berättar Segerstedt att på Rifallet i Nås (Dalarna), bodde en kvinna kallad Rifalls-Lena, vilken, när då för några år sedan ett åskmoln hade hotat att utgjuta sig över skörden, man hade sett taga en lie, riktat dess spets mot molnet och läsa upp ovannämnda trollformel.¹

Redan bland det gamla testamentets judar ha törnen med sina vassa taggar varit ett allmänt förekommande profylaktiskt medel, och bekämpades hos dem seden att stoppa till fönstren med törnen såsom ett hedniskt bruk.² Jämte törnet och andra taggväxter har även hagtörnen tidigt använts till skydd mot onda väsens inflytande. I det gamla Rom hade man sålunda för sed att anbringa hagtörnskvistar över dörrar och fönster för att bortdriva allehanda onda väsen (noxæ), framförallt de spöklika, i ugglegestalt uppträdande »striges», vilka sjukdomsdemoner troddes uppåta inälvorna hos späda barn.³ Likaså har i Slavonien intill senare tid brukats att i ett hus, där det funnits småbarn, sticka in slåntörnskvistar (Slehdorn—*Prunus spinosa*) över dörrar och fönster.⁴ Brukligt har även bland slaviska folk varit, att till skydd bära en dylik kvist insydd i kläderna. Bland malajerna plägar man att hos en barnaföderska hänga skarpa tornar såsom skyddsmedel. På den malajiska halvön, där byggnaderna uppbäras av stolpar, är det vanligt att under golvet fästa en gren av någon vass taggig planta för att, i händelse onda andar skulle vilja försöka underifrån komma åt det nyfödda barnet,

¹ A. Segerstedt: Mpt i K. Vitterhets, Hist. och Ant. Akademien, Stockholm.

² Scheffelowitz: anf. arb., s. 69.

³ W. Mannhardt: Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämnen. Berlin 1875, s. 295.

⁴ Krauss: anf. arb., s. 72.

de då skulle sticka sig på dem.¹ Votjäkerna hänga ävenså till skydd törngrenar över hyddans dörr,² och indierna bruka lägga törnen omkring sina bäddar.³ Till stängsel och häckar ha även stora kaktusarter ofta tagits i anspråk. I Österåker i Sörmland säges man ha brukat att dra sjukdom ur kroppen till taggiga buskar såsom nyponbuskar, vilket skedde under vissa ceremonier.⁴

Såsom en på 1700-talet härskande vidskepelse omnämnes i England bruket att första maj insamla kvistar av hagtorn eller vitorn och uppsätta dem över bostadens ingång för att dymedelst fria sig för häxor. Fordom var det nämligen en där bland alla klasser förekommande sed att den dagen gå ut och »maja», varvid hagtorn, som hör till de träd vilka tidigast blomma, användas som »maj». Man steg tidigt upp, redan efter midnatt, och tågade under musik och blåsande horn ut till skogen, där grenar brötos från träden och smyckades med blombuketter och kransar, varefter deltagarna även nu under musik och med hagtornskvistar i hattarna återvände i soluppgången. Vid hemkomsten pryddes fönster och ingångar med den blomsterrika skörden. En i Suffolk gammal sed var dessutom, att den tjänare, som den första maj kunde komma med en fullt utslagen hagtornsgren, skulle till frukost trakteras med en rätt av gräddde.⁵ Sedan kalendern ändrats, har emellertid hagtornen sällan i England stått i full blom före den andra veckan i maj.⁶

Tornen eller törnet har även kommit till användning i flera folks kulthandlingar. Hagtornen har betraktats som hoppets symbol, och hos de gamla grekerna buros i bröllopsprocessionerna grenar av detta träd, med vilka även Hymens altare pryddes. Likaså har i Schweiz i kantonen Zug brukats att vid Kristi lekamens fest, vilken infaller andra torsdagen efter pingst, pryda fältaltarna med hagtornskvistar, vilka sedermera omsorgsfullt bevaras i hemmen.⁷

¹ W. W. Sheat: Malay magic. London 1900, s. 334 (N. E. Hammarstedts excerpter).

² Scheffelowitz: anf. arb., s. 69.

³ Frazer: The golden bough II, s. 142, London.

⁴ Nord. Museets arkiv. Karl Eriksson.

⁵ Brand Ellis: anf. arb. London 1895. I, s. 217.

⁶ Encycl. Britannica och Reiling & Bohnhorst: anf. arb., s. 67.

⁷ Hoffmann-Krayer: Feste und Bräuche des Schweizervolkes, Zürich 1913, s. 163.

Att törnbuskens blommor ha en så härlig doft säges bero därpå, att Jungfru Maria brukade på den torka Jesubarnets kläder. Men bären skall man akta sig för, ty den får löss som äter dem.¹ Den doftande, blommande hagtornen har magisk kraft. Har man råkat ut för något sjukdomsbringande trolltyg, är det, enligt skånsk folketro, bra att röka med fyra på midsommaraftonen korsvis plockade hagtornskvistar.² I hagtornsträd kunde även sjukdomar sättas bort, eller ock i pilar, blott man täppte hålet med en hagtornstagg, satte den i kors med en kniv och strök nio gånger fram och åter över det onda, varefter pinnen brändes upp, och kniven stacks i en springa i väggen, där den skulle sitta i tre dygn (Sörml.)³ Hade man ont någonstans i kroppen, har man i Sörmland brukat att »veva ur sig» det och fästa det i taggiga buskar, nyponbuskar eller andra.⁴ Hagtornens rot säges även kunna användas till föryngring av gamla träd.⁵

När det gällt att skydda kreaturen mot allehanda ont inflytande ha även tornväxter mycket tagits i anspråk. För att intet ont skulle drabba djuren har man i Uppland brukat hänga endera hagtornskvistar eller stärkebär, striksbär (slån) i stalltaket och lägga hagtorn och kvicksilver i krubborna. När de i en bondgård en julkväll skulle ge hästarna foder, sågo de en gul groda hoppa ut i snön. Det var allt något som ej var bra, som gav sig i väg.⁶ I Böhmen drives boskapen, när de släppes ut på bete över törne, och hos slaviska folk har man till skydd mot häxor brukat anbringa några tistelgrenar eller ock slå in en spik i staldörren.⁷

Vid förfrågningar förra året angående dylika seder fick författaren nerifrån Skåne mottaga ett meddelande angående en art av hagtorn, »Kristi kors», vars grenar växa så, att de nästan bilda ett

¹ E. Monseur: Le Folklore Wallon. Bruxelles 1862, s. 30.

² Ave: Växtriket. Ord och bild 1896, s. 15.

³ Nord. Museets arkiv. Anna Arwidsson.

⁴ Nord. Museets arkiv. K. Eriksson.

⁵ Den afslöjade Naturen, dess Sympathie och Magnetism. Övers. av H. v. Gerstenberg. Gefle 1855, s. 54.

⁶ Nord. Museets arkiv. Anna Arwidsson.

⁷ Krauss: anf. arb., s. 39, 40.

kors (förmodligen samma art som det tyska Kreuzdorn, Rhamnus Cathartica, å vilken tornarna bilda kors mot grenarna; vägtorn på svenska.) Denna tornväxt anses äga en undergörande verkan och skydda mot »trossale», om man splittrar av veden och sätter ned en kvist i båset hos djuren eller över dörren till ladugården. Djuren skola trivas mycket bra, om en kvist av detta träd stickes in här och var i ladugården. »Jag har haft en sådan otur med hönsen i år» sade mannen, som berättade härom för sagesmannen och gick så med detsamma och skar av några kvistar och satte in i hönsuset.¹

Misslyckas smöret vid kärningen, bör man i botten av kärlet lägga en hagtornskvist. Det kan ju ibland hända, att det intet blir annat än trollsmör, men vill man då ha reda på vem som förtrollat smöret, behöver man bara piska det med hagtorn och kasta det i elden, ty då kommer trollkärningen, som ställt till med otyget, fram och vill dricka.² Men har man bara en kärnstav eller kärna av vägtorn, våga sig häxorna ej fram utan hålla sig på avstånd.³

På samma gång som häxorna sky de till skydd mot dem anbragta vassa tornarna, församla de sig vid sina färder till Blocksberg dock gärna på törnhäckar, vars taggar de bryta av och äta.⁴ »Med Forlov, sagde Fanden, han lænede sig till en Tornebusk» säger ett gammalt danskt talesätt.⁵ Vidare berättar Dybeck, att trollen när de om våren sola sitt guld, bruka hänga upp det på törnbuskar.⁶ I en norsk folksaga omtalas en »tornepidsk» såsom särskilt undergörande.⁷

Kring tornen eller törnet har helt naturligt en mängd sägner och legender samlat sig. En varendsk sägen, som erinrar om den i Domarboken kap. 7 befintliga Jothamsfabeln enligt vilken träden smörjde sig törnbusken till konung, förtäljer att träden en gång skulle välja sig en konung. Efter flera förslag, vilka alla förkas-

¹ Nord. Museets arkiv. Alma Wahlberg.

² Hyltén-Cavallius: Varend och virdarna. Stockholm 1864, s. 440.

³ U. Jahn: Hexenwesen und Zauberei in Pommern. Breslau 1886, s. 13.

⁴ Wuttke: anf. arb., s. 157.

⁵ Meddelat av underinspektör Elna Mygdal, Köpenhamn.

⁶ o. ⁷ Dybeck: Runa. Stockholm 1847, s. 17, 20.

tades, enades de slutligen om att taga törnbusken till konung, ty tack vare sina vassa taggar kunde han bäst försvara sig mot människorna.¹ Ursprungligen hade, enligt en gammal tysk legend, rosens taggar stått rakt ut från grenarna, men som Lucifer, när han störtades ned ifrån himmelen, försökte klättra upp igen på en lång gren av nyponbusken, fullsatt med taggar som på en stege, böjde Vår Herre taggarna nedåt, så att företaget misslyckades.² En annan sägen berättar, att geten en gång hade svurit, då kom Skam och hängde henne på de vassa taggarna av en hagtorn och flådde henne, och alltsedan dess har hagtornen blivit kallad »Skam flådde geta på'na» (Västerg.,³ Bohusl.) eller »trädet, vid vilket fan flådde geten» (Västerg.) Som förklaring till uppkomsten av denna sägen anföres, att när barken avslås av trädet, visa de därvid blottade ytorna ett trådigt och liksom getraggigt utseende.⁴ Vägtornen (*Rhamnus cathartica*) bär även namnet »getapel», i Norge »geijt bark» och »troidved».

Såsom det i evangelierna omtalade törnet angivas flera arter; såväl *Ilex*, *Zizyphus* m. fl. ha fått namnet »Spina Christi», på grund av att Kristi törnekrona skulle ha sammanvidits av grenar från någon av dem. Av såväl Linné som andra författare anges »*Rhamnus spina christi*» vara den rätta.⁵ Enligt en bland franska bönder gängse tradition skulle emellertid Frälsarens törnekrona ha sammanvidits av hagtornskvistar, och därför ge hagtornen varje år, natten till långfredagen klagoljud ifrån sig för att på så sätt ånyo erinra kristenheten om Herrens död.⁶ En tysk legend berättar vidare: I den natten då Frälsaren anträdde sitt lidandes väg, genom-bävades hela naturen av djup smärta, och när Guds son gick förbi den vilda, törnbusken susade det »ack och ve» genom dess gröna grenar, för att han skulle komma att riva så djupa sår i den Heliges panna. Men Herren vände sin blick till honom och sade: »vad rår du för, om råa händer fläta en krans av dina grenar att sättas

¹ Hyltén-Cavallius: anf. arb. I, s. 310.

² o. ⁴ Lyttkens: Svenska växtnamn. Stockholm 1908—1911 II, s. 584.

³ Dybeck: Mpt i K. Vitterhets, Hist. och Antikv. Akad:s arkiv.

⁵ Lyttkens: anf. arb. II, s. 584.

⁶ Rehling & Bohnhorst: anf. arb.

Fig. 3. Kinesiskt gravkär med »dödsmonster». Från omkr. år 3,000
F. K. Yang Shao. — Östasiat. Samlingarna. Stockholm.

på mitt huvud, så att de spetsiga törnena stinga mig. Till tecken på din oskuld skola änglarna i dag kläda dig med vita blommor, som årligen skola slå ut minnesdagen av mitt lidande.» Därpå sträckte Herren ut sin hand, och den dystra slånbusken lyste upp i vit blomsterprakt.¹ En annan legend berättar, att Josef av Arimatia skulle haft en stav av hagtorn.² När den helige Josef en gång med några följeslagare kom till England för att där förkunna

¹ Encycl. Britannica. Vol. XIII.

² Rehling & Bohnhorst: anf. arb.

evangelium, stack han för att giva hedningarna ett bevis på sin gudomliga mission, sin torra hagtornsstav i jorden, och genast slog den rot och smyckade sig med grenar, blad och vita blommor. Det var en juldag detta under skedde, och därefter blommade den varje julnatt.¹ En avläggare hade sedan planterats i Glastonbury, där den på samma sätt blommade och åtnjöt stort rykte. Under Karl I (1625—1649) brukade en festlig procession varje juldag överbringa en gren av den berömda Glastonburytornen till konungen och drottningen som gåva.²

Såsom vi i det föregående sett, ha tornar eller törnen brukat användas som skydd mot gengångare. På torntaggaras profylaktiska makt därvidlag kommer man även att tänka, när man ser de taggiga linjer, med vilka gravkärnen i forntida gravar ofta äro utsirade. Bilder av föremål tillskrevos ju samma verkan som föremålen själva, och det är i hög grad antagligt, att dessa tagglinjer tillkommit i profylaktiskt syfte. Professor J. G. Andersson har också påvisat, att detta mönster, som han benämner »dödsmonstret», åtminstone vad de av honom hemförda östasiatiska samlingarna beträffar, äro i regel tillfinnandes å alla gravkärn men däremot icke å kärn funna vid boplatser.³ Upptill å det här avbildade gravkärnet finnes förutom det sågbladslignande dödsmonstret även en större tagglinje, vilken också den möjligen kan ha sin profylaktiska betydelse. Dylika tagglinjer vilka dock höra till den primitivaste ornamentiken, finner man ofta på såväl svenska,⁴ danska⁵ som keltiska⁶ m. fl. gravkärn.

I likhet med tornväxterna har även enen (*Juniperus communis*) — också den ett bärande träd eller bärbuske — hållits för helig. Från en resa i Finnveden år 1870 berättar sålunda friherre Gabriel Djurklou, att det vid många gårdar funnos heliga träd, mest lindar

¹ Rehling & Bohnhorst: anf. arb. och Reinsberg-Düringsfeld: Das festliche Jahr. Leipzig 1898, s. 460.

² Wuttke: Deutsche Aberglaube, s. 282.

³ J. G. Andersson: Archaeological Research in Kansu. Peking 1925, s. 13, 14.

⁴ Statens Hist. Museum. Vägledning Forntiden. Stockh. 1923, s. 30.

⁵ Nationalmuseet. Den danske samling. Oldtiden. Kjøb. 1921. Fig. 31.

⁶ J. R. Allen: Celtic art in pagan and christian times. London 1904, s. 24—25.

och enar, vilka omhuldades med stor vördnad.¹ Och från Finland omförmäles, att det där vid gården Mettali i Savolax hade funnits ett stort gammalt enträd kallat »Mettelinkataja», vilket år 1874 hade söndersplittrats. Vördat såsom gårdens skyddsande hade det hemburits offer, och fordomdags hade vid midsommartid vidskepliga ceremonier företagits under densamma.² I enen säges såväl goda som onda andeväsen, bland andra älvor, innebo.

Enen, vilken norrut i Sverige mest uppträder i buskform, ehuru någon gång även som träd, kan i mellersta och södra delarna i landet ofta bli till ståtliga stamväxande träd av betydande höjd och omfång. Den berättas i stamomkrets vid brösthöjd kunna mäta ända till 2,6 m. och 14—15 m. i höjd. Kronan å den mycket omtalade »Snöåenen» i Järna sn (Dalarna) har nedtill den betydande omkretsen av 28 m.³ Bäst utvecklar enen sig i ödsliga och karga trakter och följer icke gärna människan till hennes fasta bostäder. Den uppträder i de mest olikartade former, än som höga, smala pyramider eller smäckra pinie- eller cypressliknande träd och än som stora yviga eller helt små buskar, men ibland rent av kläder den marken som en matta. Liksom hagtornen har även enen såväl i Sverige som i andra länder mycket använts till hägnader.⁴ Enen har man ej heller gärna velat åverka; det har ansetts som synd att hugga en en. På 1830-talet växte på en egendom i Västergötland ett gammalt enträd, som godsets ägare ville fälla, men därtill kunde ingen enda man på hela godset förmås.⁵ Och ännu år 1918 lär på kyrkogården i Fröskog i Dalsland en gammal knotig och anskrämlig enbuske ha funnits, å vilken ingen vågade göra åverkan. En år 1790 född kvinna skulle ha sagt sig ej kunna minnas den annorlunda. Om denna berättar en gammal sägen, att när en svår pest för många

¹ G. Djurklou. Antikvarisk resa i Östbo, Västbo och Mo härader. N. Smålands Fornminnesförening. VII. Jönk. 1870. Jfr Varend och virdarna I, s. 313.

² Globus. 1891, s. 350.

³ Sveriges Natur. Sv. Naturskyddsföreningens årsskrift. Stockh. 1910, s. 95, 98, 114. 1913, s. 148 och T. Högdahl. Naturskydd i Sverige. Stockh. 1925, s. 128 ff.

⁴ K. Heckscher. Die Volkskunde des germanischen Kulturkreises. Hamburg 1925, s. 278 ff.

⁵ Varend och virdarna I, IX.

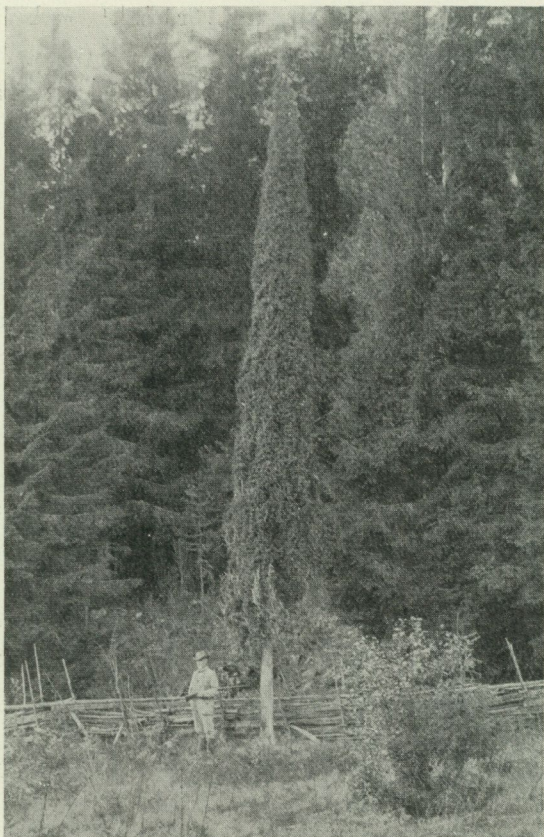

Fig. 4. Enträd vid Åvik, Askersunds sn, Närke.
H. 13,5 mtr. »Sveriges Natur» 1913, s. 148.

hundra år sedan rasade i socknen, troddes enda medlet för dess hävande vara att låta levande begrava tvenne tvillingbarn. Så skulle även ha skett å nämnda kyrkogård, varefter enbusken där hade planterats.¹ Vida beryktad har den sedan år 1903 i Värmlands museum i Karlstad förvarade Gillberga-enen varit, vilken av församlingen allmänt betraktades som ett slags vådräd. Det berättas, att när prosten Joh. Göransson var kyrkoherde i Gillberga (1754—1769) skulle en dag tvenne barn ha kommit vandrande genom sock-

¹ J—s H—d i Aftonbladets halvveckouppläga 16. 10. 1918.

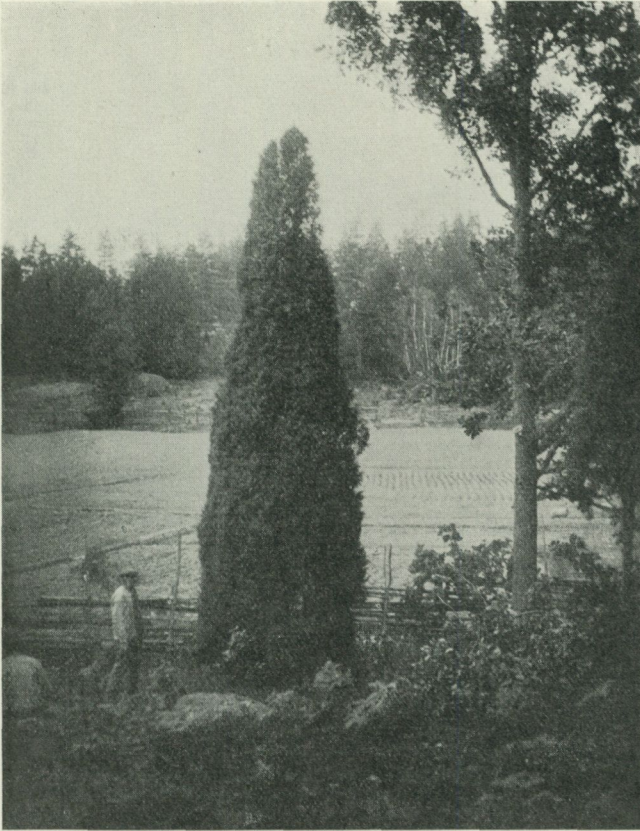

Fig. 5. Pyramid-en i Oppeby sn, Östergötland. H. 7,2 m.
Svenska Naturskyddsföreningens arkiv. Fot. E. Netz.

nen, en gosse med en lie och en flicka med en räfsa. Då de kommo till prästgården upptäckte emellertid Göransson, som enligt folktron såg mer än vanliga människor, att de ej voro några riktiga människobarn utan pesten som hade kommit. För att hindra dess utbredning tog då Göransson ett av flickans långa gula hårstrån och band därmed de tvenne barnen vid enen. På så sätt räddades socknen från den förfärliga farsoten, och så länge enen fick stå var den skyddad för denna. Stor blev bedrövelsen, när så underrättelsen spreds, att enen fallit för yxan, och under allmänt deltagande från sockenbornas sida forslades den till stationen för att därifrån sändas

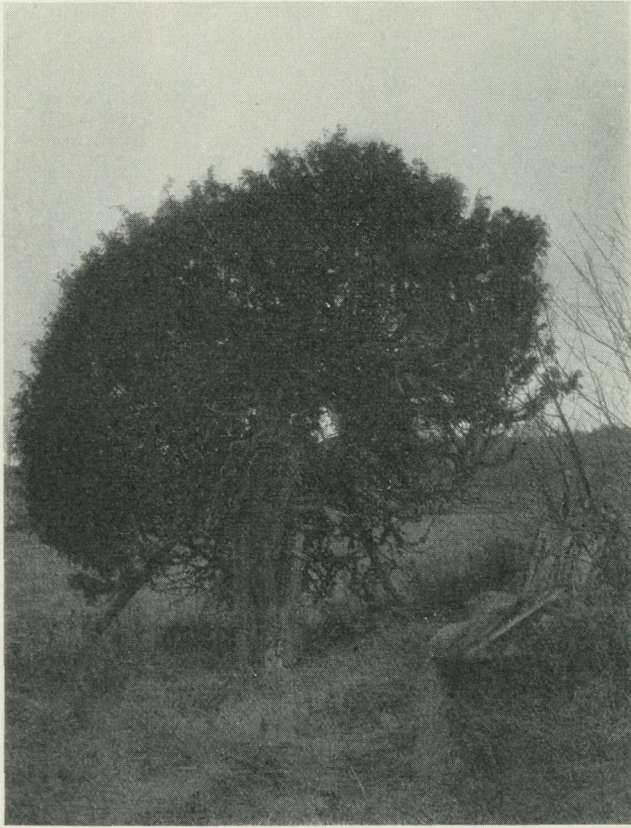

Fig. 6. Gillbergaenen eller »Göranssons en», (Efter nedsägningen, därför stöttad), fot. 1903. Tillh. fröken Lydia Viotti. Göteborg.

till museet. Våldsverkarna voro okända, men de funnos som trodde sig veta, att dådet hade föröfvats av ett par främmande flottkarlar, vilka höllo till icke långt från enen, och som kort därefter ömkligen omkommo, ihjälösade i kajutan på sin pråm. Straffet hade drabbat dem.¹

Mången grav från hednatiden, skriver en tysk författare på 1800-talet, ligger än i dag i enpyramidens smala skugga.² Och å de

¹ Meddelat av lektor J. Viotti, Uppsala, och fru Gertrud Viotti, f. Mörner, Taxnäs.

² Lippert: Christenthum, Volksglaube und Volksbrauch. Berlin 1882, s. 478.

offerhögar, vilka alltjämt kastas upp invid platser, där någon våd-
ligen omkommit eller mördats, består de förbipasserandes offer ofta
av enriskvistar eller hela enbuskar. Till förbränning av döda an-
vändes i forntiden ved av heliga träd. Olaus Magnus berättar så-
lunda, att prästers och förnäma mäns lik brukade brännas å bål,
tillredda av enbuskar.¹ Vid gamla germanska gravplatser har
man även funnit kol av en.

Enen och dess ris har även ansetts som ett verksamt skydd mot
onda andemakter, vilken tro bland annat går igen i bruket att vid
begravningar strö ut ris å den väg den döde skall färdas till sitt
sista vilorum, ehuru enriset numera ganska allmänt utbytt mot
granris.

Riset utströddes, säger man, för att hindra den dödes vålnad
från att komma åter. Ville den döde gå igen, skulle han sticka
sig på de nålfina barren och på så sätt tvingas åter till graven,
och för att barret skulle taga emot, har det därför noga iakttagits,
att rikta risets toppar mot kyrkogården. Såväl från Gotland, Häl-
singland, Närke, Småland, Ångermanland som Finland, föreligga
uppgifter om denna folktro. Men enligt vad en år 1836 i Hälsing-
land född kvinna meddelat, ströddes riset endast ut i de fall då de
efterlevande verkligen fruktade, att den döde skulle gå igen.

Efter jordfästningen, och sedan kullen blivit jämnad, brukade
i Albo härad i Skåne ett par kvinnliga släktingar till den döde,
de så kallade »paubraiersona» strö vit sand och enris över densamma
och sedan vintertid smycka graven med kulörta pappersblommor,
prydda med enriskvistar, som de stucko ned runtom kullen.²

Även mot häxor, trolldom, och förgörning skyddar enen och dess
ris. I nybyggnader muras enris in, och av enens till slöjdvirke
förträffliga trä förfärdigas en mängd föremål såsom piskhandtag,
käppar och tobakspipor, m. m.³ Ur enstop tros trollpackor icke

¹ Olaus Magnus: Historia om de Nordiska folken. Övers. gm Michaelisgillet. Upp-
sala 1912. XVI:2.

² Nord. Museets arkiv. Alma Wahlberg.

³ Rehling & Bohnhorst: anf. arb., s. 65 ff. Buschan: Das deutsche Volk in Sitte
und Brauch. Stuttgart 1922, s. 449.

kunna dricka.¹ Jonsokdagen har i Norge kvistar av en och hägg till skydd satts i kors över varje ko i ladugården.²

Den, som kunde konsten att göra sig osynlig, förvandlade sig enligt gammal tro till en enbuske, som ingen sedan vågade vidröra.³ Och drakar som vaktade i jorden fördolda skatter kunde icke dödas med något annat vapen än en tvillingsstör av enträd.⁴

Få växter ha så använts till att bota alla möjliga sjukdomar som enen. »Det finns väl enbuskar» hette det, när någon var sjuk. Det var en gång en kvinna, berättas det, som led av njurlidande, för vars bot hon reste in till Linköpings lasarett. Men där träffade hon en gumma, som sade: »vi ha väl enar», varpå kvinnan i fråga reste hem igen, följde gummans föreskrifter och blev, som det påstås, bra. Till kuren hörde, att man skulle rycka upp en en, som var i sin fulla kraft och hade god näring, och ta av roten, som var »först under jordytan», koka den och så dricka av spadet (Österg.)⁵

Till att döva tandvärk har även enen varit mycket använd. Ett sätt har därvid varit att gnida tänderna med en ur en enbuske, nyss skuren barkbit och därefter binda fast biten igen.⁶ Mot trötthet lär det hjälpa att före anträädandet av en resa fästa en enriskvist i hatten⁷ eller också att en stund sova under en enebuske varefter man vaknar upp med nya krafter. Det skall ha varit av denna orsak, säges det, som Luther i I Konungaboken 19:4, 5 översatte ett ord, som egentligen avser ett slags ginst, med »en»: »Elias satte sig och sov under en en.»⁸

Av enens blåa bär, på vilka Kristus har satt sitt kors,⁹ bereddes under medeltiden en dryck, som skyddade mot alla onda mak-

¹ Hyllén-Cavallius: anf. arb. I, 313.

² S. Nergaard: Folkeminne fraa Østerdalen. V. Norsk Folkeminnelag XVI. Oslo 1927, s. 55.

³ Rehling & Bohnhorst: anf. arb.

⁴ F. J. E. Eneström: Finvedsbornas seder och lif. Halmstad 1910, s. 187.

⁵ Nord. Museets arkiv: Margit von Schwerin.

⁶ Nord. Museets arkiv: Anna Arwidsson.

⁷ Wuttke: Deutsche Aberglaube, s. 407.

⁸ Rehling & Bohnhorst: anf. arb.

⁹ Storaker: Naturrigene i den norske Folketro. Ved Nils Lid, Oslo. Norsk Folkeminnelag XVIII. 1928, s. 43.

ters inflytande och kom en till att kunna skåda in i framtiden. I Sverige ha bären mycket använts mot ögonsjudomar.¹

Blev boskapen, särskilt lammen, sjuka, brukade lapparna fördriva sjukdomen genom att slå djuren med brinnande enkvistar.² Annars vill man dock påstå, att man aldrig får slå ett kreatur med enris.³ Hade en person blivit förhäxad, troddes det ävenledes hjälpa att bakifrån, utan hans vetskap, slå honom med en dylik brinnande kvist.⁴ Brukligt har också varit att använda enris som långfredagsris. »Jag minns», berättade år 1926 en äldre värmländska, »mor Lina, som hade pojkar på körgårn, det är över 30 år se'n, hon gick sta' och la' dit enriskransar åt dem. Långfredagsris skulle de i alla fall ha haft», sade hon.⁵ Att till helgen beströ golven med friskt doftande enris har varit ett vida spritt bruk, som även tillskrivits profylaktisk makt. I Dalsland säges enriset strös ut till långfredagen, för att påminna om Kristi törnekrona.⁶

Rök fördriver onda andar, och det har ansetts, att särskild makt är till finnandes i den rök, som uppstår, när enris därvid användes. Den röken utgör ett mäktigt skydd mot häxor och allehanda onda väsen. Vanligt har ju varit att vid sjukdomstillfällena röka med »grönt ene», men hos lapparna rökes även, när en sjuk har dött, och i Finland troddes de dödas andar kunna fördrivas, om det i stugan röktes med tjära och enris.⁷ Så snart den döde burits ut, röktes det i Tyskland med enris och kummin.⁸ När pingsteldarna tändes i Schlesien, brukade, innan aftonklockorna ringde, herdarna tända gran- och enriskvistar och därmed dämpa lågorna, för att så mycken rök som möjligt skulle dra över fälten och hålla häxorna på avstånd från såväl sädd som boskap.⁹ Hos de skotska högländarna brukade

¹ Nord. Museets arkiv. Anna Arwidsson.

² o. ³ Qvigstad. H. II, s. 28.

⁴ Wuttke: anf. arb., s. 112.

⁵ Nord. Museets arkiv: Maja Ericsson.

⁶ Nord. Museets arkiv: Brynhild Wilén.

⁷ Qvigstad: anf. arb. H. 2, s. 19.

⁸ Buschan. Die Sitten der Völker. B. IV. Stuttgart 1922, s. 173.

⁹ Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. Berlin 1900, s. 249.

man nyårsdagen tända enris framför boskapen.¹ Redskap rökta med enris bli ej förtrollade.²

Allt vasst eller spetsigt, som man har kunnat skära eller sticka sig på, har för övrigt brukat användas till skydd mot ont inflytande. Sålunda har man i Egypten mot »onda ögat» begagnat sig av djurtänder, i Portugal och Irland särskilt tänder av varg liksom bland hinduerna av tiger. Hos de sistnämnda ha även tigers vassa klor fått tjäna samma ändamål liksom på den i Ægeiska havet belägna ön Lesbos björnens.³ I Danmark har man likaså till skydd mot häxeri och trolldom brukat att ovan dörrarna sätta upp hartassar med klorna vända utåt.⁴ Som skyddande amuletter ha även förhistoriska pilspetsar m. m. av flinta och sten fått tjänstgöra⁵, men deras huvudsakliga kraft torde ha bestått i deras egenskap av »åskviggare».

Till primitiva stickvapen torde vidare de spetsiga hornen av olika slags djur få räknas. »Han tør ikke ræddes på Gjallarbro for hvasse studehorn» heter det i det norska »Drømmekvæde» i Landstads Folkeviser.⁶ Att horn verkligen använts som stridsvapen torde framgå av en berättelse i »Gylfaginning» i den prosaiska Eddan, där det omtalas, att guden Frey dräpte jätten Belje icke med sitt svärd, som han hade givit till sin skosven, Skirner, utan med ett hjorthorn.⁷

I likhet med andra vassa och spetsiga föremål ha även djurhorn sedan gammalt använts såsom skydd mot ont inflytande. Ända in i våra dagar har det varit vanligt att ovan porten i portlidret och över ingångarna till stall och ladugård sätta upp horn av älg, dovhjort, nötkreatur, gumse o. s. v. för att få lycka med djuren och få dem att trivas. »Det skulle vara så bra med horn» (Bohusl. Dal. Sörml. Uppl.). Råkar i Pommern en fårherdes hjord ut för

¹ Brand Ellis: anf. arb. I, 13.

² P. E. Ericsson 1864 Mpt tillh. Närkes Fornminnesförening, Örebro.

³ S. Seligman: Der böse Blick. Berlin II, s. 133 ff. 142 och 234.

⁴ E. Tang Kristensen: Danske Sagn, 6 Avd. II, Århus 1901, s. 227.

⁵ Seligman: Der böse Blick, II, s. 24—26.

⁶ H. F. Feilberg: Sjøletro. Danmarks Folkeminder n:r 10. Köb. 1914, s. 68.

⁷ Snorre Sturlassons Edda samt Skalda. Övers. från Skandinaviska Fornspråket. (Cnattingius.) Stockholm 1819, s. 44.

någon farsot, måste hornet skäras av gumsen och fästas över staldörren.¹ I Schlesien har det vidare varit brukligt att Valpurgisnatten till skydd mot häxor sätta upp ett fyrgrenigt getabockshorn.² I Afganistan och Belutschistan i Afrika sättes horn av stenbock upp på moské- och befästningsmurar.³ I Italien användas ox- och buffelhorn mot »onda ögat» liksom på den afrikanska kontinenten antilophorn.⁴ Det har även förekommit, att ett helt gumshuvud har kunnat sättas upp, och på ett ställe i Lena socken (Uppl.) hade man till och med alltid en »stallgumse» för att få tur med hästar-na.⁵ Att ha en stallgumse var förr ett på herrgårdarna i Skåne allmänt bruk,⁶ liksom man i Mecklenburg och Elsass alltid ställde en bock eller en get i stallet till skydd mot förhåxning.⁷ Andra orsaker sägas dock härvidlag även spela in.

Bruket att uppsätta djurhorn ävensom ett helt djurhuvud över dörrarna förer osökt tanken över till det italienska uttrycket »fare le corne» (göra horn) och den om ett behornat djurhuvud erinrande bild, som handen med de två utsträckta fingren, pek- och lillfingret, därvid företer. Som bekant företages särskilt i Italien denna gest mot det så fruktade onda ögat, varvid fingrarna riktas som ett par horn mot den olycksbringande »jettatoren», vilket iakttages, när man t. ex. möter ett liktåg eller en gammal gumma. Även högt bildade och kultiverade personer kunna taga sin tillflykt därtill, ehuru det då vanligen sker förstulet för att ingen skall se det.⁸ I sina skildringar från Italien låter författaren Ernst Lundqvist en person säga: »för resten har han kanske bara mött en jettatore. Jag har för säkerhets skull ställt in signorans stora oxhorn på hans bord,

Fig. 7. Italiensk amulett. Naturlig storlek. Marie Andrée-Eysn: Volkskundliches aus dem bayerisch-öst. Alpengebiet, s. 118.

¹ Jahn. U. Hexenwesen und Sauberei in Pommern. Breslau 1886, s. 185.

²⁻⁴ S. Seligman. Der böse Blick. Berlin 1910 II, s. 113 ff.

⁵ Nord. Museets arkiv. Anna Arwidsson.

⁶ Meddelat av överste L. af Petersens, Stockholm.

⁷ Seligman: ovan anf. arb.

⁸ Meddelat av signor L. Madesani Deledda, Rom.

det är det bästa mot onda ögon, och signoran har ändå två, tre stycken i sitt rum».¹ Små bilder föreställande såväl horn som »fare le corne» bäras i synnerhet i Italien allmänt som amuletter. På den spanska diktaren Lopes tid (1562—1635) var det ävenså brukligt att till skydd mot trolldom och häxeri bära amuletter förfärdigade av horn eller tänder av vissa djur, vilken sed han gör anspelning på i en av sina pjäser.² Men dylika i profylaktiskt syfte företagna handlingar utföras icke mot en vänskapligt sinnad person; att »peka finger» åt någon är »förskräckligt fult», ett uttryck för förakt och vanvördnad. Man vågar icke ens med fingret peka på något ont, som en person har, utan att bedja den gode Guden om skydd mot följderna av dylik gest,³ och icke heller ger man gärna bort till en vän vassa eller spetsiga föremål såsom knivar, saxar eller nålar för att icke »sticka ut vänskapen», eller »förstöra kärleken». Att skänka bort knivar till fästfolk är sålunda farligt. Något vasst skall man aldrig ge sin käraste, ty:

»Sax och nål och kniv
vännen aldrig giv.
Saxen klipper
nålen sticker,
kniven skär
kärleksbandet mitt isär».⁴

Ett gammalt danskt talesätt säger likaså:

»Knappenaale og Knive
Skal Kærlighed fordrive».⁵

Ger man emellertid bort en nål, måste man, för att icke framkalla ovänskap, noga se till, att man först med den sticker den mottagande i handen, vilken icke heller får tacka för densamma. I Finland skall man med nålen såra »givarinnan», så att blod kommer fram.⁶ Ett sätt är också att ge en femöring i utbyte. Vid lån av

¹ Ernst Lundqvist: Skildringar från Italien. Brända skepp. Stockh. 1921, s. 173.

² K. A. Hagberg: Lope. Stockh. 1907, s. 91.

³ E. Monseur: Le Folklore Wallon. Bruxelles 1892, s. 30.

⁴ Nord. Museets arkiv. Fru Margit Rundgren, Odensgöl.

⁵ Meddelat av underinspektör Elna Mygdal, Köpenhamn.

⁶ Gärda Snåre: Folksed och folkskrock i Kronoby, Finland, i Budkavlen. Vasa 1926, s. 19.

sax eller kniv lämnar man likaså i Frankrike gärna en slant för att förtaga all ond verkan.¹

Men värre, ja rent av en synd är det att företaga en dylik profylaktisk handling mot himmelska väsen såsom sol, måne och stjärnor eller rent av gudomligheten själv. Mot stjärnorna får man sålunda aldrig peka med fingren (Blek. Smål.).² För var gång man så gör, sticker man ut ögonen på en ängel.³ Och pekar man mot regnbågen, får man böld på fingret.⁴ Icke heller må man peka på månen. Enligt en norsk sägen, äro de svarta fläckarna på månen två barn, en gosse och en flicka. De hade en dag varit till bäcken för att hämta vatten, då de fingo se månen, och då stannade de och pekade finger åt den. Det kunde månen icke tåla, utan tog både dem och deras ämbar. Ser man noga efter, kan man också i månen få se både gossen och flickan och vattenspannet, som de bära emellan sig.⁵ Solen får man heller icke peka på, och genom att peka uppåt himmelen säges man vanära Gud.⁶ En egg fick heller aldrig vändas mot solen.⁷ Vändes ett svärd mot solen, blir enligt Storaker dess egg dövad, och det biter icke mer i strid. Som stöd här för anför han ett ställe i Eddans andra kväde om Sigurd Fafnesbane, där det enligt den norska översättningen heter:

»Ingen bland Mænd
Vaaben svinge
sildig mod Maanens
straalende Søster».⁸

I Gödeckes svenska översättning lyder denna vers sålunda:

¹ F. Daleau: Traditions, croyances et superstitions de la Gironde. Bordeaux 1889, s. 50.

² Meddelat av amanuensen S. Svensson, Stockholm; Törner mpt i Linköpings stifts bibliotek enl. avskr. i Nord. museet.

³ Grimm: Deutsche Mythologie. Göttingen 1854.

⁴ Monseur: anf. arb., s. 61.

⁵ J. T. Storaker: Rummet i den norske folketro. Ved Nils Lid. Norsk Folkeminnelag. VIII Kristiania 1923, s. 57.

⁶ Törner enl. avskr. i Nord. museets arkiv.

⁷ R. T. Christiansen: Norske Folkeminne. Norsk Folkeminnelag XII Oslo 1925, s. 111.

⁸ Storaker: Rummet, s. 44.

»Ingen sig vände
i vapenbrak
mot sjunkande sol
syster åt månen». ¹

Men hur grundspråkets: »Engi skal gumna i gögn vega»² rätteligen bör tydas, må språkmännen avgöra.

Emot månen bör man emellertid, enligt lappska folketro, aldrig sätta upp något vasst föremål, ty då kan den få ärr i ansiktet, så att den blir dunkel och icke lyser. Och som solen hos lapparna ju icke lyser från slutet av november och till slutet av januari, äro de naturligtvis angelägna om att icke göra månen ledsen.³

Man får icke heller lägga en kniv med eggen uppåt, ty då skära Guds änglar fötterna av sig.⁴ Det är angelägnare att vända den än att taga ett barn ur elden.⁵ En gång medan Vår Herre vandrade på jorden, kom han in i ett hus, där ett barn låg nära elden och höll på att bränna sig. Men som en kniv även låg med eggen uppåt, gick han först och lade kniven till rätta, innan han räddade barnet.⁶ Enligt tysk folketro måste, om en kniv ligger med eggen uppåt, de omkringirrande rolösa själarna dansa på den.⁷ En sägen är även, att om en kniv ligger på det sättet, så ser fan på honom.⁸ Och ser man en nål, kniv eller skära ligga med udden emot sig, får man inte ta upp den, ty då sker en olycka av något slag (Uppl.).

Orätt är det till och med att lägga en räfsa med tinnarna upp. Vår Herre kan då göra sig illa,⁹ och få flisor i fötterna av dem,¹⁰ och den som gör så drar olycka över sig. »Det är styggt att se, det tål jag aldrig än att se riva ligga så», utlät sig år 1915 en 79-

¹ Eddan på svenska av O. G. Gödecke. Stockh. 1881, s. 188 v. 23.

² Edda Sæmundar Hinns Froda. A. A. Afzelius. Holmia 1818, s. 184 v. 23.

³ Meddelat av prof. Uno Holmberg, Åbo. (Finska, f. d. ryska lappmarken.)

⁴ Törner: anf. arb. Se även S. Neergaard: Skikk og Brug Folkeminne fra Østerdalen V. Norsk Folkminnelag XVI. Oslo 1927, s. 87.

⁵ Hylthén-Cavallius: anf. arb. I, s. 494.

⁶ Storaker: Rummet, s. 45.

⁷ Brunner: anf. arb., s. 244.

⁸ A. Runestam och I. Samuelsson i »En bok om Värmland» 1921, s. 195.

⁹ Nord museets arkiv. Brynhild Wilén.

¹⁰ Storaker: Rummet, s. 47.

årig dalsländsk torpare.¹ Och i Norge går en sägen om en man, som en gång sade: »jag vet icke vad jag först gjorde, frälsa ett barn, som låg i elden eller vända om en riva, som låg med tinnarna upp.»² Enligt norsk folktro komma änglarna att sticka sig, om en räfsa ligger på så sätt, eller sticker man ut ögat på Gud.³ Inte tål solen heller att ha en rivass tinnar vända mot sig. Den skiner hellre tre (eller sju) alnar ned i jorden, än den ser på en sådan riva.⁴ Under bärgningstiden, då man ju gärna vill ha torrt väder, må man därför noga akta sig för att kasta en räfsa ifrån sig med pinnarna upp, ty då blir det alldeles säkert regn (Jämt. Lappl.).⁵ Samma tro förefinnes även i Danmark, Island m. fl. andra länder.⁶ Likaså är det farligt att bära en räfsa med tinnarna upp, ty då borras det hål i himmelen, »bæres Høvæiret bort», och regnet strömmar ner. När jag i somras vistades på ett gods nere i Kärnten (Öst.) kom jag en dag att kasta undan en räfsa, som låg i vägen i trädgården, så att den kom med pinnarna upp, varvid godsets ägare utbrast: »nej, så får man icke göra, då rider den onde på den». Sålunda ungefär samma påföljd som, enligt den värmländska folktron, den uppåtvända knivsudden medför.

En pall får icke heller ligga med benen i vädret. Ser man det, bör man genast resa upp den. Även härvidlag berättas det, att då Kristus en gång i en stuga såg ett barn, som råkat falla i elden och en pall liggande kullstjälpt, reste han först upp pallen, innan han räddade barnet.⁷

Bland alla magiska skyddsmedel intager emellertid stålet alltjämt en framstående plats. Det »stålas» fortfarande vid alla möjliga tillfällen i det dagliga livet, ehuru väl man därvid ofta anför den gamla satsen: »hjärper det inte, så skadar det heller inte». Ofta dock med det tillägget: »man kan ju aldrig veta». I ovanstående

¹ Nord. Museets arkiv, förf.

² Storaker: Rummet, s. 47.

³ Neergaard: anf. arb., s. 87.

⁴ »Overtro i Hedemarksbygden» i Bygd och Bonde. Kristiania 1919, s. 17 och 30.

⁵ Nord. Museets arkiv. Ella Ohlson.

⁶ H. F. Feilberg: Ordbog over Jyske Almuesmål. Kjøb. 1904—1911, s. 70.

⁷ Uppsala Landsmålsarkiv. 90. 32. K. Karlsson.

utredning har förf. emellertid velat söka visa, att tron på stålets profylaktiska makt alldeles icke enbart berott på själva materien utan på en helt annan egenskap. Jämsides med stålet, och långt innan detta blivit känt, har människan som profylax begagnat sig av föremål, hämtade direkt ur naturens rike. Naturen själv har härvidlag undervisat henne. Så har till exempel vägtisteln liksom även enbusken den betydelsen att mellan sina vasstorniga blad skydda spädare växter mot att förtäras av boskapen eller att nedtrampas av djur eller människor.¹ Vissa med vassa tornar försedda träd och buskar bilda ogenomträngliga snår och häckar. Av de behornade djuren har människan även lärt sig att använda deras horn som strids- och skyddsvapen.

Det är överallt den vassa, spetsiga egenskapen hos de till skydd använda redskapen, som drivit undan fientligt sinnade väsen. Att emellertid särskilt föremål av stål kommit att tillskrivas en sådan magisk kraft, och att tron därpå fått en sådan utbredning, beror på att dylika stålredskap visat sig vara mycket verksammare än alla andra.

Men som ofta blivit fallet med en mängd kvarlevande folktröfreställningar, att deras ursprungliga innebörd bortglömts och de glidit över till något annat, torde så även hava skett beträffande stålet. Man har glömt, att stålföremålets ursprungliga betydelse som profylax bestått i deras eggvassa och spetsiga egenskaper, så att till sist vilken stålbit som helst kommit att tillskrivas profylaktisk makt, då det i stället just berott på deras överlägsna förmåga att mer än något annat tjäna som ett »vasst emot», såsom ett hos vårt folk gängse talesätt lyder.

ZUSAMMENFASSUNG.

Unter all den Mitteln, die im Laufe der Zeiten von dem Menschen zum Schutz gegen allerlei Krankheiten, Behexung, Zauberei und Spuk angewandt worden sind, nimmt der Stahl einen hervorragenden Platz ein. Die prophylaktische Kraft des Stahles dürfte indessen ursprünglich nicht lediglich auf dem Material beruht haben, sondern auf der scharfen oder spitzen Beschaffenheit der Gegenstände. Die lateinische Benennung des Stahls *acies* bedeutet auch etwas Spitzes oder Scharfes, welche Eigen-

¹ C. A. M. Lindman. Bilder ur Nordens Flora. III Stockholm 1903, s. 1.

schaft gewöhnlich auch als die wesentliche hervorgehoben wird; damit der angewandte stählerne Gegenstand recht wirken kann, muss seine Spitze oder Schneide nach aussen gewandt sein. Die Kenntnis der Metalle gehört jedoch einer späten Periode der Entwicklungsgeschichte des Menschen an. Vorher haben primitivere Schutzmittel den Dienst versehen müssen. Zu den ursprünglichsten Stichwaffen dürfte der Dorn zu rechnen sein. Der Dorn hat vorzeiten auch die Nadel ersetzen müssen. Nach Tacitus pflegten die alten Germanen ihre Kleider mangels Nadeln mit Dörnern zusammenzustecken. Die lateinische Artbezeichnung für einige Stachel- oder Dorngewächse »Spinosa« bedeutet auch etwas, was stachlig und spitzig scharf ist.

Von den Botanikern wird der Weissdorn oder Hagedorn, *Crataegus oxyacantha*, schwedisch *hagtorn*, als das eigentliche Dorngewächs angesehen. Das Wort *hagtorn*, das sich sowohl im Altschwedischen wie im Isländischen findet, bedeutet eigentlich Heckendorn, d. h. Dornstrauch, der als Hecke oder Einfriedigung dient. Schon früh hat man den Hagedorn wegen seiner Dichte und Widerstandsfähigkeit zur Einhegung und Umzäunung benutzt. Nach Carl von Linné pflegten in Schonen die Hecken dadurch gebildet zu werden, dass man in den Boden Weidenstangen einschlug, aus denen dann kleine Zweige nach oben ausschlugen, und zwischen denen Heckenrosen-, Brombeer- oder Schlehensträucher sowie Bocksdorn gepflanzt wurden. Fast ganz dasselbe Verfahren also, das Cajus Julius Caesar in seinem Bericht über den gallischen Krieg und während desselben errichtete Schutzhecken erwähnt.

Der Dorn ist seit alters heilig gehalten worden. Einen Weissdornbaum niederzuhauen war Sünde. Noch zu Beginn des 19. Jahrhunderts wurden die auf alten Hünengräbern in Schonen befindlichen Hagedornhecken als so heilig betrachtet, dass niemand es wagte, eine solche zu beseitigen. Wer es tat, wurde von Krankheit befallen. Auf der Insel Öland soll es vorzeiten einen Hügel gegeben haben, auf dem der Tradition nach Opfer stattgefunden haben, und auf dessen Gipfel ein Zauberdornstrauch gestanden haben soll. Früher sind auch am St. Johannisabend Opfer bei Dornsträuchern dargebracht worden.

Gräber sind vielfach mit Dornsträuchern eingehegt worden, teils, wie in Südafrika, zum Schutz gegen wilde Tiere, teils aber auch um das Grab gegen Gespenster zu schützen. Gespenster, Hexen und Teufel scheuen den Dornstrauch und fliehen vor ihm; in Häuser, die auf diese Weise geschützt sind, können sie nicht hineinkommen. Auch gegen Vampyre sind spitze *Crataegus*-dorne angewandt worden. Schon bei den Juden des Alten Testaments war der Dorn ein allgemein gebräuchliches Prophylaktikum, und in dem alten Rom wurden Hagedornzweige gegen »noxae« und die gespensterhaften »striges« verwendet. Auch andere Stachelpflanzen sind hierbei zur Anwendung gekommen. Auch bei Kulthandlungen mehrerer Völker hat der Dorn eine Rolle gespielt. Mannigfache Sagen haben sich um den Dorn und den Dornstrauch herum gebildet. Einer smäländischen Sage gemäss hatten die Bäume, als sie einst einen König wählen wollten, dazu den Dornstrauch ausersehen als denjenigen, der sie am besten gegen die Menschen würde verteidigen können. An die prophy-

laktische Kraft der Dornen wird man auch erinnert, wenn man die zackigen Linien sieht, mit denen die Grabgefäße in vorzeitlichen Gräbern oft verziert sind. Es ist wohl anzunehmen, dass sie zu Abwehrzwecken dorthin gesetzt worden sind.

Gleich den Dornsträuchern ist auch der Wacholder, *Juniperus communis* (auch dieser ein beerentragender Baum oder Strauch) als heilig angesehen worden; in ihm wohnen sowohl gute als böse Geisterwesen. Auch der Wacholder kommt auf vorzeitlichen Gräbern vor, und auf den Opferhügeln, die immer noch an Stellen, wo jemand durch einen Unfall umgekommen ist, errichtet werden, besteht das Opfer der Vorübergehenden oft aus einem Wacholderzweig oder einem ganzen Wacholderstrauch. Der Wacholder und Zweige davon sind auch als Schutz gegen böse Geister verwendet worden, welcher Glaube noch unter anderem der Sitte zugrunde liegt, bei Begräbnissen den Weg zur letzten Ruhestätte des Toten mit Nadelreisig zu bestreuen; der Geist des Verstorbenen sollte dadurch gehindert werden wiederzukehren. Wollte der Tote umgehen, so würde er sich an den spitzen Nadeln stechen und dadurch gezwungen werden, wieder in sein Grab zurückzukehren. Die Spitzen der Zweige wurden daher nach dem Kirchhof zu gerichtet. Wacholder gewährte auch einen wirksamen Schutz gegen Hexen, Zauberei und Behexung sowohl von Menschen wie von Tieren. Er wurde ferner viel zur Vertreibung von Krankheiten angewandt. Rauch jagt böse Geister in die Flucht, und eine besondere Kraft wohnt dem Rauch inne, der von Wacholderreisig herrührt.

Alles Scharfe und Spitze ist als Prophylaktikum angewandt worden. Gegen Zauberei und besonders gegen den »bösen Blick« haben die Zähne und Krallen gewisser Tiere Verwendung gefunden.

Zu den primitiven Stichwaffen können auch die spitzen Hörner verschiedener Tiere gezählt werden. In der prosaischen Edda wird erzählt, wie der Gott Frey den Riesen Belje mittels eines Hirschhorns tötete. Hörner sind auch als Schutz gegen bösen Einfluss viel verwendet worden. Eine gewöhnliche Sitte ist es in Schweden, über den Eingängen zu Pferde- und Kuhställen Hörner von Elch oder Rind anzubringen, damit die Tiere gut gedeihen. In Italien werden Tierhörner viel als Schutz gegen den »bösen Blick« gebraucht.

Die Sitte, Tierhörner wie auch einen ganzen Tierkopf mit seinen Hörnern anzubringen, lässt unwillkürlich an die in Italien als Schutz gegen den »bösen Blick« sehr gebräuchliche Geste »fare le corne« denken, wobei die ausgestreckten Finger wie ein Paar Hörner gegen den Unglückbringenden gerichtet werden.

Derartige in prophylaktischer Absicht vorgenommene Handlungen dürfen aber nicht gegen freundschaftlich gesinnte Personen oder Mächte gerichtet werden. Mit dem Finger auf jemand zu weisen, ist ein Ausdruck der Unehrbietigkeit und Verachtung. Auch gibt man einem Freunde nicht spitze oder scharfe Gegenstände, wie Nadeln oder Messer und Scheren, um nicht die Freundschaft zu zerstechen oder zu zerschneiden.

Noch schlimmer aber, ja, geradezu eine Sünde ist es, eine derartige

Handlung gegen ein himmlisches Wesen oder gegen die Gottheit selbst auszuführen. Auf die Sterne oder auf den Mond darf man nicht mit dem Finger zeigen, das zieht schlimme Folgen nach sich. Dadurch, dass man auf die Sonne zeigt, beschimpft man Gott. Auch darf man nicht ein Messer mit der Schneide nach oben hinlegen, sonst schneiden sich die Engel Gottes die Füße daran ab, oder der Teufel sieht auf das Messer. Unrecht ist es auch, eine Harke mit den Zähnen nach oben hinzulegen; der liebe Gott kann sich daran weh tun. Auch trägt die Sonne es nicht, dass die Zähne eines Rechens ihr zugewandt sind, dann gibt es Regen. Ebenso darf nicht ein Schemel mit den Beinen nach oben gerichtet daliegen.

Unter allen magischen Schutzmitteln nimmt jedoch der Stahl andauernd einen wichtigen Platz ein. Es wird immer noch bei allen möglichen Gelegenheiten im täglichen Leben »gestählt«. In dem Aufsatz hat indessen Verf. zu zeigen versucht, dass die prophylaktische Kraft der Stahlgegenstände ursprünglich auf ihrer Schärfe oder Spitzigkeit beruht haben muss.

Aber wie das in vielen Fällen bei noch lebenden Vorstellungen des Volksglaubens geschehen ist, dass ihre ursprüngliche Bedeutung vergessen ist und sie einen anderen Inhalt erhalten haben, so dürfte das auch bei den Vorstellungen von dem Stahl als Prophylaktikum der Fall sein. Man vergass, dass die ursprüngliche Bedeutung der Stahlgegenstände hierbei sich auf ihre Eigenschaft der Schärfe oder Spitzigkeit gründete, und es wurde schliesslich jedem beliebigen Stahlstück prophylaktische Kraft zugeschrieben, gleichgültig ob die Form des Stahlstücks wirklich die Möglichkeit darbot, »Scharfes entgegenzusetzen«.

ETT KRISTINA-SMYCKE I ATHEN.

Av

F. R. MARTIN.

Nog är det en ödets ironi att det materiellt sett dyrbaraste Kristinaminne som finnes i privat ägo skall ligga i Athen, där det äges av min vän Anthony Benachi, fordom Alexandrias störste samlare och nu sitt gamla fäderneslands störste mecenat, åtminstone på konstens område. Det dyrbara smycke, som här avbildas, har jag sett flera

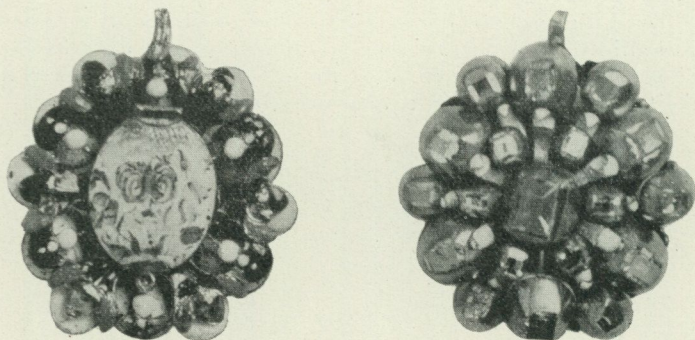

Fig. 1 och 2. Kristina-smycke, tillhörigt Anthony Benachi, Athen.

gångar hos Mr Benachi utan att jag brytt mig om att öppna det lilla locket på dess baksida. Så en dag frågade mig B.: »Could you not tell me whose portrait is inside?» Jag öppnade locket. »She looks like one of these ladies from the court of Louis Quatorze. It may perhaps be Queen Christina of Sweden, but those ladies all look alike», varpå jag gav honom tillbaka smycket. Några dagar efteråt visade han sina smycken för en av sina bekanta. Denne räckte mig detsamma men utan att sluta det lilla locket med Drottning Sol på insidan, och ur föll den lilla guldmedaljen med baksidan upp. Jag hade hela tiden

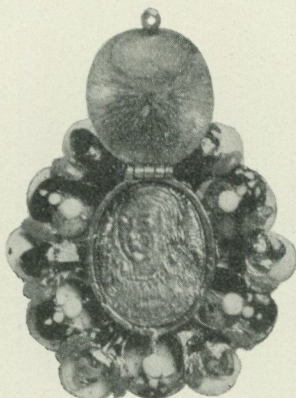

Fig. 3. Kristina-smycke, tillhörigt Anthony Benachi, Athen.

trott, att medaljen var fast i smycket. Till min stora glädje och ej ringa förvåning visade baksidan svenska riksvapnet och drottningens initialer. Svenska medaljkännare kunna genast på denna fotografi (i något mindre än naturlig storlek) säga, om medaljen är känd och vanlig. Att jag ej kommer ihåg någon så liten betyder intet, ty min hjärna är så fullproppad med andra saker, att jag ej där har rum för svenska medaljer. Men att jag ej sett ett så dyrbart och vackert och intakt Kristinasmycke i någon samling, det vet jag. Hur stort värde diamanterna ha, vet jag ej, det kan en juvelerare säga. Att smyckets värde som föremål är stort även utan stenarna och det historiska intresset är säkert, ty emalj arbetet är allra bästa Augsburgerarbete, så vida det ej är franskt, vilket är troligare. Om smyckets historia vet Mr Benachi ej annat än att han köpt det i London. Ett annat svenskt 1600-talssmycke lär finnas i en av Balkanländernas gamla familjer. Mer därom då jag sett det!

ZUSAMMENFASSUNG.

F. R. Martin: Ein Diamantenschmuck der schwedischen Königin Christina in Athen.

Ein Diamantenschmuck, das der Verf. in Athen angetroffen hat, hat sich gezeigt eine Medaille mit dem Bild der Königin Christina einzuschliessen.

SMÄRRE MEDDELANDEN.

Ett prov på Lindometillverkning.

Det är sedan gammalt bekant, att Lindome socken i norra Halland varit ett centrum för möbelsnickeri. Flera äldre författare, som skildrat Halland, ha berört denna tillverkning och Barchæus ger en ganska ingående och högst intressant skildring av dess stora betydelse för västra Sverige. Han påpekar till och med, att en livlig export försiggick därifrån. Vid de undersökningar, som gjordes i Lindome för Göteborgsutställningens hantverks- och allmogeaavdelningar, fann jag, att det var ytterst svårt att fastställa exakt vilka möbler och typer, som gjordes där. Vid en resa i Värmland sommaren 1928 fann jag emellertid en möbel från Lindome, som jag anser vara av det intresse, att ett meddelande i Fata-

Fig. 1. Bord, tillverkat i Lindome 1830. Nu i Ransäters hembygdsgård, Värmland.

buren är motiverat. Det är ett bord av ljus polerad björk i Karl-Johansstil av den form, som fig. 1 visar. Det har två sidoklaffar med vridhållare och en draglåda. I denna finnes en lapp med följande inskrift: »Detta Divan Bord är förfärdigat af Snickaren Mathias Svensson uti N:o 4 Hellesåker, Lindome Sok:en Hellåsåker den 14:de Junij 1830.» På en annan lapp i lådan står: »L. Pettersson. Meubeltillverkare i Göteborg Huset N:o 3 och 4 Sillegatan.»

Bordet tillhör Ransäters hembygdsgård i Värmland. Dess tidigare öde är mig ej bekant.

Sigurd Erixon.

Korta linfästen.

De linfästen, som oftast brukats i Älvdalen, Mora och Malung i Dalarna, äro mycket korta, fig. 2. Hur de ha använts, har ej varit klart, förrän den 90-årige bonden Staffan-Anders från Åsen i Älvdalen vid ett besök i Nordiska museet kunde meddela, att de höllos i vänstra handen. Någon bild av förfaringssättet har icke funnits förrän Ola Bannbers i anslutning till nyssnämnda meddelande fotograferade arbetsmetoden i Älvdalen, fig. 3.

Jag meddelar här till jämförelse ett kopparstick, fig. 4, föreställande en grekisk kvinna hållande linfästet på samma sätt som i Älvdalen och själva sländan i högra handen. Dess tillkomst är mig obekant. Jag har funnit det hos en bokförsäljare vid en Seinekaj i Paris, och det synes härröra från 1800-talets början. Underskriften antyder, att det är en flicka från de grekiska öarna det är fråga om. Hugo Blümmer påvisar i *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern* (Band 1, sid. 132), att linfästet hölls på detta sätt även i det antika Grekland och han illustrerar även detta genom några vas målningar.

Sigurd Erixon.

Fig. 5. Kort linhuvud från Älvdalens s:n, Dalarna. L. 27 cm. Nord. mus. 46.389.

Nordiska allmogesmycken och orientaliska.

Analogierna mellan nordiska allmogesmycken och orientaliska äro tydliga, men ingen har hittills brytt sig om att närmare undersöka dem. Dock skulle en sådan undersökning icke blott vara ytterst intressant utan även giva uppslag till en vidgad syn på hela vår konst under järnåldern och medeltiden. Under min sista resa i Orienten har jag sett smycken som verkligen ge en något att tänka på. Traditionen och främmande idéer hänga i längre än man tror. I Balkanländerna finnas smycken till vilka den sassanidiska vingade kungakronan varit modell. De sassanidiska kungarna togo i sin tur detta emblem från egyptierna, där den vingade

Fig. 3. Gröt Kerstin spinner på slända. Älvdalens s:n, Dalarna.
Foto. Ola Bannbers 1922.

solskivan var en kunglig symbol. Vid Bairam-festerna kan man ofta i Egypten se arabkvinnorna pryda sig med smycken, som äro direkta kopior av de byzantinska kejsarinnornas långa halskragar besatta med juveler, sådana vi se dem på mosaikerna i Ravenna eller i kejsarinnan Giselas smycke i museet i Mainz. Dessa voro i dyrbart eller dyrbaraste material, under det de fattiga arabkvinnorna få nöja sig med förgylld koppar eller på sin höjd silver. I Syrien ser man än i dag kvinnor bära kopior av de franska medeltida tutformade huvudbonaderna. Många för att ej säga de flesta nordiska former av smycken återfinnas i Orienten och även tekniken är i de flesta fall densamma. Den berömde ryske arkeologen Kondakoff påstod, att Ryssland fått hela sin filigrankonst från Syrien och

Fig. 4. Kvinna, spinnande på slända. Kopparstick från 1800-talets början.

även sin emaljkonst. Man skrattade då åt hans vilda teori. Nu ger var och en som känner till dessa båda tekniker i båda landen honom rätt. Är den ryska filigrankonsten av syriskt ursprung, så är det väl att antaga att den svenska har samma ursprung och min av Arne ringaktade teori, att kringvandrande syriska guldsmeder och andra hantverkare i stort antal kommo till Sverige, kanske ej är så dum, som han tycktes tro. A. har ej någon aning om vad som gjorts i Syrien i gamla tider, ty samlingar av sådant har han aldrig sett. Meningen med denna lilla notis är endast att draga den svenska forskningens uppmärksamhet på ett område som kan vara av största vikt. Det måste ske snart, emedan amerikanska handlande redan börjat köpa upp dessa gamla smycken för att taga sönder

dem och av bitarna göra nya, lämpade efter våra dagars mod. Om tio år finnes ej ett enda gammalt allmogesmycke kvar i hela Orienten och nya göra guldsmederna endast på västerländsk order.

F. R. Martin.

Ett beriktigande.

I sin uppsats om Porla brunn i Fataburen 1928, h. 4 (först publicerad i Svenska Dagbladets söndagsbilaga ¹⁷/₆ 1923) har doc. Jöran Sahlgren påpekat, att jag i min lilla bok »Det gamla Medevi» försummat citera honom såsom upphovsman till iakttagelserna, att »järnkällorna ansågos hava särskilda magiska krafter därför att de avsatte ämnen med röd färg». Icke nog med denna försummelse, jag skulle också ha givit J. V. Broberg äran av att ha konstaterat detta förhållande i sin bok »Bidrag från vår folkmedicins vidskepelse», där dock ingenting nämnes om den röda färgens betydelse för den folkliga brunnsterapin.

Härtill må det förunnas mig att göra några erinringar. För det första gäller min hänvisning till Broberg hans anteckningar om den röda färgens roll i folkmedicinen över huvud, vilket även en flyktig genomläsning av ifrågavarande passus klart visar. För det andra hade jag, redan innan doc. Sahlgren hade älskvärdheten tillstålla mig sin uppsats, upprepade gånger i tryckta och otryckta källor rörande Medevi — »det röda vattnet på skogen» — sett den röda färgen framhävd såsom ett viktigt karakteristikum hos det hälsobringande vattnet och anade därför ingalunda, att doc. Sahlgren just på den punkten ansåg sig ha gjort en upptäckt, för vilken han önskade bli citerad. Däremot har jag — i samma stycke, vari den röda färgens betydelse framhålles — skyndat mig att citera doc. Sahlgrens uppsats såsom varande ett ytterst viktigt bidrag till diskussionen om våra hälsokällors äldsta historia.¹ Att jag icke två gånger på samma blad gjort nothänvisningar till en och samma tidningsuppsats, må med tanke på min framställnings populära karaktär icke anses alltför »märkvärdigt».

Stockholm i juli 1929.

Gustaf Näsström.

In memoriam.

Marie Andree-Eysn. I denna tidskrifts tredje häfte för sistförflutna år (s. 137 f.) anmäldes en till professorskan Andree-Eysn's åttioårshögtid utgiven festskrift. Ej lång tid senare inträffade sorgebudet, att den om särskilt alpländernas folklivskänedom så varmt intresserade och högtförtjänta forskaren gått hädan. Fru Andree-Eysn, vilken var änka efter den år 1912 avlidne kände geografen och etnologen Richard Andree, har i främsta rummet gjort sig känd genom sitt år 1910 utgivna ypperliga arbete *Volkskundliches aus dem bayrisch-österreichischen Alpengebiet*, beträffande vars betydelse för tysk folklivsforskning man endast behöver kasta

¹ I detta sammanhang kan förtjäna påpekas ett tidigare bidrag av detta slag i tidskriften Fataburen, nämligen N. Sjöberg: Rituala bruk vid våra hälsokällor. Fataburen 1911, sid. 46 ff.

en blick på litteraturhänvisningarna vid en mängd artiklar i Bächtold-Stäubli's *Handwörterbuch* för att erhålla ett fullviktigt och avgörande vittnesbörd. Hennes uppfattning och framställning vilar (såsom man ju också väntar av R. Andree's maka) på fast allmänetnologisk grund, och det nämnda arbetet kommer att i alla tider utgöra en huvudkälla för tysk och europeisk folkännedom. Marie Andree-Eysn — Eysn var hennes flicknamn — avled i Berchtesgaden i Oberbayern den 13 januari 1929.

Torjus Leifson Jore Bolkesjö. Den 6 februari innevarande år avled med denne en av Nordiska museets hängivnaste och verksamaste vänner i dess utdaningstid under Artur Hazelius' ledning. Större delen av museets synnerligen förnämlig norska avdelning har förvärvat genom Torjus Leifsons förmedling. Redan under en resa i Norge 1874 synes Hazelius ha gjort hans bekantskap, och under det följande året, ankommer från honom den första stora sändningen norska allmogesaker. Torjus Leifson fortsatte sedan allt till Hazelius' död att vara museets nitiske samlare, och Nordiska museet bevarar med varm tacksamhet hans minne. År 1924 erhöll han vid dess första utdelning Artur Hazelius-medaljen. God och redlig norrman förblev han samtidigt alltid en trofast svenskvän. Han var vid sin död 79 år gammal.

Evald Tang Kristensen. Vid den höga åldern av 86 år avled den 8 april innevarande år den vida kände, ännu i sin levnads höst outtröttligt och nitiskt verkande danske folkminnessamlare, vars namn ses här ovan. Alltjämt en trogen lärjunge av Svend Grundtvig stod han vid sin död såsom den nordiska folkdiktsforskningens vördade och hedrade Nestor. Här är ej platsen att redogöra för Tang Kristensens omfattande samlarverksamhet på folkdiktens och folksägnens fält. Vi hänvisa till Nordisk familjeboks andra upplaga med dess artikel av professor J. A. Lundell, men tillåta oss dock därifrån låna följande kompetenta uttalande: »Aldrig har någon enskild man i något land själv funnit och nedskrivit folktraditioner i sådant omfång. Hans tryckta och otryckta samlingar lämna ett enastående vittnesbörd å ena sidan om folktraditionens rikedom — K:s alla uppteckningar äro från Jylland — å andra sidan om vad en mans energi och kärlek till sitt folk kan åstadkomma.»

LITTERATUR.

CELANDER, HILDING: *Nordisk Jul I*. Stockholm, Hugo Gebers förlag, 1928.
365 sid. 8:o.

Lektor Hilding Celander hör sedan många år till de flitigaste och framgångsrikaste av vårt lands folklorister. Hans undersökningar, av vilka några av de bästa stöda sig på västsvenskt material, vars insamlande han själv åvägabragt eller befordrat, hava i många fall utvidgat och fördjupat kännedomen om svensk folksed. Främst har han måhända alltid intresserat sig för julen, och det är också denna högtid med dess utomordentligt rika och gåtfulla ritkomplex, som han på sistone valt som ämne för en brett anlagd studie.

Celander har, enligt vad han själv i inledningen till verkets nu utkomna första del meddelar, bestämt sig för följande framställningssätt: i första delen skildras nordiskt julfirande sådant det ännu traditionsvis lever i folksed och folktro. I den följande delen skola sedan de historiska utvecklingsförlopp, som ligga bakom den nu konstaterbara nordiska jultraditionen, uppsökas och framställas. Första delen blir sålunda väsentligen deskriptiv, den andra historisk-kritisk. Författaren har dock själv redan inledningsvis reserverat sig för de fall, då hans egna »små käpphästar» skola vara omöjliga att hålla i tygeln, utan vilja starta redan här och där i första delen. Det förefaller, som om han rentav underkattat icke blott svårigheten av att hålla käpphästarna i styr utan även det berättigade, ja nödvändiga i att låta dem ha sitt fria lopp redan på detta stadium. Och däri ligger, synes det mig, en bestämd svaghet i det eljest så förträffliga arbetet.

Det är icke möjligt att i en sammanfattande bok av begränsat omfång och med åtminstone i viss mån populärt syfte, trycka annat än valda delar av det material, som finnes tillgängligt av julbeskrivningar från de nordiska länderna. Men om ett urval skall ske, kan detta icke göras slumpvis, utan måste hava föregåtts av ett allvarligt och allsidigt ståndpunkttagande till alla de problem, vilka från skilda sidor kunna påverka valet. Att förf. i det stora hela taget verkligen gjort detta, skall ej bestridas, men säkert skulle det ha varit lyckligt för arbetet, om han redan varit *färdig* med den historiskt-kritiska delen, innan han gått till författande av den deskriptiva, om ens en sådan därefter skulle blivit nödvändig, vilket synes mig mycket tveklaktigt. Ty en bred framställning av den nordiska julseden i dess utveckling och olika tidsfaser är icke rätt gärna

tänkbar utan en exempelsamling, nästan lika rik och fullständig som den beskrivande delen redan bjuder på.

Härtill kommer, att författaren på så gott som varje mera väsentlig punkt icke kan träffa sitt val inom det rika materialet utan att angiva principen för detsamma, ej heller kan avfatta framställningen utan att göra reda för den synpunkt, ur vilken han ser saken. Detta är så långt ifrån någon »käpphäst»-ritt som det tvärtom är så gott som omöjligt att undgå. Men i detsamma är man utanför det deskriptiva och inne på det kritiska. Och det är då ingen fördel, utan tvärtom, att besöket på detta för andra delen reserverade område sker mer eller mindre hastigt och s. a. s. improviserat. Författaren drivs härvid att i brådskan bruka starkt förkortade, föga klargörande, kanske ibland rent av missvisande uttryck, eller i varje fall att ge sina hypotetiska satser en kategorisk kortform, som är lika otillfredsställande för forskaren som för lekmanen; den förre går miste om bevisningen, som i regel är det matnyttigaste på en hypotes; den senare bibringas ännu en gång den tyvärr vanliga tron på ett »av vetenskapen fastslaget faktum».

Det frapperar en dessutom, att förf. — han anmärker det ibland själv, men ofta tycks det undgå honom — stundom väljer och framhäver sådant material, som ensidigt stöder den personliga syn på en viss detalj, vilken först i andra delen skall komma att ställas i sitt fasta och motiverade sammanhang; i andra fall, då ingen »käpphäst» lockar, får framställningen en helt annan, mera objektiv prägel. Det är som skulle en målare sammanätta en stor gruppbild, endels av fotograferade, endels av målade, starkt personligt uppfattade detaljer. Tavlan blir på detta sätt icke hel. Jämför man Celanders Nordisk jul med Feilbergs Jul, framstår skillnaden ytterst skarp. I senare fallet få vi en visserligen starkt ensidig, men å andra sidan fast, påtaglig och klar framställning. Detta kan, av ovan sagda orsaker, ej sägas om det förstnämnda arbetet.

En synpunkt, som framför allt kräver sin allsidiga och fasta grundläggning i en historisk-kritisk framställning, och som när den, som här ofta framträder isolerad verkar mera subjektivt-romantisk än man haft rätt att vänta i en vetenskaplig beskrivning, är den, författaren gärna anlägger på frågan om vissa julseders ålder i Norden. Så snart en sedvänja visar drag, som icke låta sig hänföra till den kristna (eller snarast till den evangeliskt-luterska) julens idékrets, sätter Celder, liksom så många hans företrädare alltifrån Olof Rudbecks dagar, med ett djärvt språng över gärdet in i den tyvärr föga kända vildmark, som kallas den nordiska hednatidens religion. Han »igenkänner» där både det ena och det andra, ofta rätt speciella saker, om vilkas tillvaro hos hednatidens nordbor vi eljes rätteligen icke ha annan antydan än — just dessa eller liknande, i sen kristen tid konstaterade julseder. Så t. ex. i den tvevelsutän mycket intressanta »Kakedansen» från Västergötland. Fadern bär in julhalmen i stugan och säger: »Här kommer jag med vår julagglädje.» Det är två stora kärvar, som han ställer på golvet, varpå han tänder julbrasan. Modern lägger en brödskiva i toppen på var kärve och barnen småspringa runt kärvarna i en 8.

»Är det inte, som om vi finge bevittna en huslig offerceremoni i den grå forntiden, då julhalmskärven här hälsas välkommen som själva julens

gudomsmakt i bondens stuga? Här saknas varken offret, offerelden eller den rituella dansen.» (Sid. 141.) Nej, men vad som saknas är varje spår till kännedom om någon ceremoni av denna art i »den grå forntiden», om man inte nöjer sig med så allmänna fakta, som att bröd, eld och dans förekommit i åtskilliga folks gudstjänst. Att brödsvisor, lagda på halmkärvar framför brasan i en spis, skulle utgöra ett offer, torde vara lika svårt att ådagalägga, som att barnens trippande kring halmkärvarna är en »rituell dans». I varje fall fordras det en hel bevisföring, som här saknas.

Hela kapitlet om julhalmen lider av samma ensidigt tendentiösa framställningssätt, vilket författaren f. ö. själv märker. Han säger sig (sid. 151) ha framställt »sed och tro beträffande julhalmen — — — i sina stora typiska drag, fast med särskilt understrykande av de ålderdomligaste detaljerna.» Detta erkännande borde kunna gälla även åtskilliga andra kapitel. Ibland går detta forntidssökeri alldeles för långt, såsom när det på samma sida (233) talas om »glosor» som en »väsentligen värendesk och nordisk gudomlighet» (sic!) och säger, att »Oden själv hör — — — till de värendeska nationalgudarna». Här blommar den Hyltén-Cavallius'ska fantasien, oberörd av all tvivelsfrost, i en julnatt av Rydbergs skönhet.

För att bota vad förf. känt brista i framställningen (av julaftonen, denna gång) »som letar fram alla sällsynta, halvt glömda eller förblekade drag i julaftonens festsed» — — — och som därför ger bilden av en »snarare hednisk — — — än kristen fest» inför han ett kapitel, »julaftonens kristna och kristnade folkstro». Redan i rubriken ligger ett föregripande av den bebådade andra delen, vars huvuduppgift väl just skall bli att framställa, vilka julseder som äro att betrakta som kristna, kristnade, okristet nordiska, okristna importerade o. s. v. Varför just i avseende på julaftonen ägna ett helt, om också litet och summariskt, kapitel åt en dylik från ursprungssynpunkt upplagd framställning, när detta ej skett i avseende på de andra julsederna?

Det dispositionsfel, som här har påpekats, är sålunda icke en tillfällig, utan en konstitutionell svaghet, som kanske icke bådär riktigt gott för kommande delen. Vid sidan härav är den andra huvudanmärkningen, som kan göras mot arbetet, av underordnad betydelse: den, att författarens speciella förtrogenhet med västsvenskt (särskilt sydsvenskt) material så att säga dragit över skildringens tyngdpunkt åt detta håll mera än vad som synes riktigt berättigat. Ett allsidigare urval av förhandenvarande material skulle tvivelsutan efterlämna ett annat totalintryck på många punkter av det, som anses vara nordisk jul.

På detaljanmärkningar, till vilka ett så rikt stoff naturligtvis måste ge en eller annan anledning, skall jag här alls icke ingå, utan sedan nu de principiella brister, som vidlåda arbetet, påpekats, begagna det återstående utrymmet till att framhålla dess stora förtjänster.

Ett sådant arbete som »Nordisk jul» har varit länge väntat och efterlängtat både av lärde och lekmän. Folkminnesinsamlingen, om också här i landet ej rätt systematiskt bedriven, har sedan många år dock frambringt en sådan mängd viktigt material i avseende på julen — främst tack vare det starka intresse, Hammarstedt tidigt ägnat just denna högtid —

att en systematisk sammanställning av detta material blivit nödvändig både för överblickandet av de vunna resultaten och för forskningens fortgång. Ingen — med undantag av den nyssnämnda etnologiens nestor — kunde vara lämpligare till ett sådant värv än lektor Celanders, som själv just på juledens område gjort sina bästa upptäckter, och som genom litteratur- och arkivstudier besitter en särdeles omfattande kännedom även om andras forskning på området. Den grad av fullständighet, som han inom ramen för bokens omfång och trots de ovan anmärkta »käpphästarnas» inflytande lyckats uppnå är mycket betydande. Därtill kommer, att framställningen är förträfflig i stilistiskt hänseende, ofta målade och suggestiv, alltid klar och lättfattlig. Kompletterad med den andra delen, vilken blir så mycket nödvändigare, som däri utlovats det hittills saknade registret jämte källhänvisningar (hur de sistnämnda skola kunna anslutas till det redan tryckta materialet, är svårt att föreställa sig), kommer »Nordisk jul» att fylla en mycket betydelsefull uppgift i vår folkloristiska litteratur.

E. K—n.

SCHRAMM, PERCY ERNST: *Die deutschen Kaiser und Könige in Bildern ihrer Zeit. I. Teil. Bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts.* Leipzig 1928. 1 band text (240 sid.), 1 band avbildningar i koppardjuptryck (135 st.). 4:o.

Där den svenska dokumentshistorien börjar, vid 1100-talets mitt, där slutar denna på samtida dokument (huvudsakligen sigill, mynt, miniatyrer och guldsmedsarbeten) uppbyggda första del av tyska rikets regenter i bildmonografi. Redan härutinnan ligger en vink om verkets stora intresse; det belyser i själva verket en utomordentligt viktig epok, åren 751—1152 i Europas historia. Man kan nog säga, att den brett lagda undersökningens värde ökas av att det denna gång icke, som tillförne, då det gällt dylika arbeten i Tyskland, är en ren konstforskare, utan en historiker av facket, som tagit sig arbetet före. Docenten Schramm vid universitetet i Heidelberg har här skapat ett betydande verk, som åtminstone vid hastig överblick tillfredsställer de största anspråk på exakthet. Vi här i Sverige avvakta icke utan spänning den andra delen, som skall ge fortsättningen, från 1152 och framåt; den kommer nämligen säkert att för svensk konst- och kulturhistoria få stort värde, ej minst genom de exakta möjligheter till datering av dräkter, som den sannolikt i stor utsträckning kommer att erbjuda, exempelvis ifråga om så dunkla problem, som kronformernas utveckling och datering under tiden 1150—1225. Särskilt forskningen om vår äldsta, nu så aktuella, stenhuggarkonst kommer nog här att få åtskilligt att hämta.

En händelse, som ser ut som en tanke, är att alldeles samtidigt på andra sidan Rhen nu utgives en *Iconographie de Rois de France*, vars första häfte, som visserligen börjar först med Ludvig den helige, utkom 1928.

A. L.

ROSMAN, HOLGER, *Bjärka-Säby och dess ägare. Biografiska skildringar kring en gårds historia. I—III*. Svenska kyrkans diakonistyrelses förlag, Stockholm, 1923—1928. 4:o.

Med utgivandet av tredje bandet av ovannämnda arbete har ett kulturhistoriskt verk av största betydelse nått sin fullbordan. En svensk herrgårds öden, allt från äldsta tider, äro mästerligt och så fullständigt som möjligt skildrade.

Det är intressant att följa de växlande skiften, jorddrottarna på Bjärka-Säby ha genomlevat. Under medeltiden ägde de förnåma adelsmännen ofta nog ett flertal olika gårdskomplex i skilda delar av riket. Säby-ägaren Bo Jonsson Grip, som när helst han for i Sveriges land alltid kunde »sova under eget tak», var inkarnationen för denna typ. En synnerligen intressant skildring ger författaren av den mäktige riksdrottsen, denne omskrivne, men tillförene så föga utforskade personlighet. Författaren vidgar sitt studium av hans ägotid av Bjärka-Säby under 1300-talets senare skede till en exposé över tidens ekonomiska liv, en undersökning av banbrytande betydelse när svenska lantbrukets historia en gång skall skrivas. Det är något modernt över Bo Jonssons sätt att bli en rik man — metoderna kanske hava stått sig någorlunda i alla tider. »Hans förmåga att skaffa sig materiella tillgångar på alla tänkbara sätt — med sund beräkning, med argan list och med brukat våld — var ovillkorligen den förnämsta grunden till hans styrka.» Rikedomerna var sålunda förutsättningen för hans makt, och vägen gick genom att ideligen öka jordbesittningarna.

Under 1500-talets första år övergår Bjärka-Säby till släkten Natt och Dag. Nu börjar här och var den åtgärden vidtagas, att smärre avlägsnare belägna gårdar såldes allt under det att huvudgården förstörades. Författaren till Bjärka-Säbyverket påpekar ock, att Vasaregenterna gjorde allt för att i börsaristokratien samla ett kulturbärande element, vars styrka var en förutsättning för statens och konungamaktens fasthet. Det delvis efter välskt mönster uppvuxna stormanna- och fogdeväldet var förbi. Nu blev det besuttne frälsesläkter, som ägde gårdarna, byggde bostäder och slott samt gjorde allt för förbättra — ej utsuga sina gods. Här kan man söka en av betingelserna för det uppväxande svenska stormaktsväldet. Problemet ägnas av Holger Rosman ett ingående studium. Författaren framhåller, att jordförvaltningen var inkomstkällan, ur vilket de för uppehållet nödvändiga medlen flödade, under det att herrarna i statstjänsten och krigsföretagen fingo näring för sin verksamhetslust.

Under 1600-talet skedde en fortsatt koncentrerings kring Säby. Gårdar i Västergötland försålles, varigenom kontanter härtill erhöles. Men det synes också antagligt att lösgörandet av det fasta kapitalet var frambringat av det uppväxande släktets ökade penningbehov. Doktor Rosman har vid behandlingen av de ekonomiska problemen under 1600-talets senare hälft kunnat kombinera sin egen historiska kunskap med en lång national-ekonomisk erfarenhet. Här framhålles huru den tid bröt in, då rationalhushållningen ej längre var tillfyllest. Slotten kunde väl byggas med hjälp av naturtillgångar till både materiel och avlönande av arbetskraften. Men de utländska konstnärerna ville hava kontanter, och sedan siden,

damast, vin och kryddor blivit »nödvändighetsartiklar», blev kravet på reda mynt allt större. Tack vare kreditbehovet uppstodo bankerna, gårdarnas ekonomi undergrävdes och det gick som vanligt! Under dessa förhållanden var det, som Bjärka-Säby gick över i Cederhjelmiska släkten. De nya ägarna gjorde allt för att få fast fotfäste i jorden. De lyckades och bragte godset framåt i många hänseenden. Vid sidan av jordbrukets uppving, började nu vattenkraften mera målmedvetet utnyttjas, varjämte fiske och jakt alltfört omhuldades på den gamla gården.

Karakteristiskt för ägarebytena på Bjärka-Säby är, att skilda släkter hava fyllt ut och gått i graven med olika epoker. I samband med reduktionen, när den gamla »godsägare-adelns» tid var slut, var ock Natt och Dag-släktens valde ute. Då kommo representanter ur den nya »tjänstemanna-adeln» som herrar. Och efter Cederhjelmiska släktens tid och von Saltza's och Sigge Sparres korta regim kom på 1850-talet herrgårdarnas sönderfallande, spekulationer och ovisshet. Även nu gick krisen lätt och med gynnsamt resultat över den gamla gården. Mer av en händelse blev den store köpmannen Oscar Ekman en av ägarna under spekulationstiden, liksom det delvis synes varit slumpens verk, att han blev slutlig ägare och brukare av gården. Men därefter hava han och hans arvingar gjort allt att hålla uppe de gamla traditionerna, och tack vare pietet, kärlek och ekonomiska resurser hava de också lyckats.

Den nuvarande ägarens storslagna mecenatskap har icke blott möjliggjort den ståtliga cykel monografier över godset, vari de här anmälda delarna ingå, utan också att så långt kunnat ske, till den gamla sätesgården återförts tidigare konstverk av skilda slag. För övrigt håller man även på att insamla avskrifter av urkunder m. m., som beröra godset.

Här är verkligen ett efterföljansvärt exempel, och det är på tiden att taga itu därmed på våra gamla gårdar; även om allt naturligtvis i de flesta fall måste ske i anspråkslösare skala. Vid splittrandet och försäljningen av en flerfald äldre gårdar medtaga eller avyttra de gamla ägarna möbler, andra inventarier, arkivalier och bibliotek; ja, själva traditionen synes flytta bort. Ofta ser man i våra dagar herrgårdar upplåtna till pensionat eller ock innehavas de av ägare, som intet hava gemensamt med det gångna. Ett sätt att fylla tomrummet och för kommande tider bevara något av spillrorna är, att nuvarande ägare med hjälp av tidigare besittare och intresserade till de gamla gårdarna samla så mycket som möjligt av kopior och uppgifter rörande äldre ägare, inventarier, förhållanden, jordböcker, kartor etc. Det hela synes främst vara en kostnadssak, men det beror snarare på intresset. Vi hava sett gamla gårdar, där pietetsfulla ägare eller deras anförvanter med enklaste medel samlat så, att man känner doften av de gamla traditionerna. Men säkert kunde också intresserade räkna på stöd från våra kulturhistoriska institutioner vid arbete i här antydd riktning.

Den här anmälda godshistorien bör vara värd en bred läsekrets. Visserligen ser detta mäktiga verk först en smula »lärt» ut, men passar lika väl klerk som lekman. Här ges ett kunskapsmateriel och en vacker lektyr såväl för den skolade vetenskapsmannen som för varje övrig medborgare, vilken finner nytta och nöje i att studera vår odling, i att följande Arthur Hazelii »kungstanke» söka skåda en flik av Sveriges själ eller lära känna landets kultur.

Måns Mannerfelt.

Till anmälan insända skrifter:

Från Diakonistyrelsens förlag: Rosman, H., Bjärka-Säby och dess ägare I—III. Stockholm 1923—28. — Från H. Asehoug & C:o, Oslo: Kleiven, Ivar: Gamal Bondekultur i Gudbrandsdalen: Ringbu. Oslo 1929. — Från P. Haase & Søn, Köpenhamn: Møller, J. S.: Fester og Højtider i gamle dage. 1 bind. Hobæk 1929. — Från Verlag W. de Gruyter & C:o, Berlin-Leipzig: Bächtold-Stäubli: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens II: 3—5. — Från utg.: Tidskrift för konstvetenskap 13: 1—2; Stranda, Stranda härads hembygdsförenings årsskrift 1929; Skånska folkminnen, Årsbok 1928; Tidskrift för Norra Vättersbygdens hembygdsförening 1929; Fryksände förr och nu. Skriftserie utgiven av Fryksände hembygdsförening I. — Från förf.: Petersson, A. G.: Karlskoga klockare-, kyrkvärds- och kyrkvaktarkronika. Kristinehamn 1929; Nordström, August: Ersnäsbaronen. Luleå 1929.

Gåvor till Nordiska museet och Skansen hava år 1928 lämnats
av följande personer:

Abrahamsson, Tabea, Kungsön; Ahlgren, G., Sthlm; Ahlgren, J., Sthlm; Almgrens, K. A., Sidenfabrik, Sthlm; Almqvist, K., Sthlm; Althin, T., Sthlm; Ambrosiani, S., Sthlm; Andelius, Emma, Sthlm; Andersson, Agnes, Långnerud; Andersson, A. Hj., Sthlm; Andersson, Hed Olof, Våmhus; Andersson, Jenny, Enviken; Andersson, J. V., Västgöthyttan; Andersson, Karolina, Kisa; Andersson, Katarina, Svanskog; Andersson, Lok Anders, Våmhus; Andersson, Lovisa, Asbysand; Andersson, Märta, Arvika; Andersson, P., Kongsmarken; Andersson, Stens Erik, Ore; Andreasson, Johanna, Högerud; Andreen, Märta, Sthlm; Anjou, Flora, Sthlm; Arenander, Elisabeth, Sthlm; Arrhenius, Lilly, Sthlm; Arwidsson, Anna, Uppsala; Arwidsson, L., Uppsala; Aschan, Signe, Nässjö. — Bäckström, A., Sthlm; Balstadsveen, O., Idre; Bannbers, O., Sthlm; Behm, A., Sthlm; Behm, Sigrid, Sthlm; Bengtson, Karin, Östersund; Bengtsson, L., Hälsingborg; Berg, G., Sthlm; Bergholtz, Emilia, Sthlm; Bergianska trädgården, Sthlm; Berglund, H., Brösarp; Bergman, S., Kalix; Bergstrand, J., Öster-Färnebo; Bergström, Gerda, Sthlm; Bergström, J., Veberöd; Bergström, U., Sthlm; Biesert, L., Lennartfors; Billow, A., Sthlm; Billström, J., Sthlm; Björkebaum, J. E., Svanskog; Björklund, K., Gryt; Björkman, Polly, Kristianstad; Björnvall, I., Enköping; Blom, K. P., Sthlm; Bodelsson, Elna, Degeberga; Bodin, Maria, Högerud; Boltstern, F., Sthlm; Bonde, C. G., Eriksberg; Bondesson, B., Svalöf; Bonnier, Alice, Sthlm; Borg, A., Linköping; Brandelius, R., Sthlm; Brenguier, H. R., Sthlm; Byberg, A. T., Växvik. — Carlsson, D., Sthlm; Carlson, C., Västerhanninge; Carlsson, C. E., Sthlm; Carlsson, G., Sthlm; Carlsson, Lilly, Olseröd; Carlsson, Lina, Olseröd; Carlsson, Maria, Enköping; Carlstedt, Frida, Sthlm; Cassen, A. W., enl. test., Sthlm; Cederblom, Gerda, Sthlm; Cederström, R., Sthlm; Cedervall, Lotta, Lidingö; Cedervall, S. O., Lidingö; Celander, H., Göteborg; Collin, Anna, Nynäshamn; Curman, S., Sthlm; Cylén, O., Sthlm. — Dahl, Alida, Sthlm; Dablén, Tekla, Sthlm; Dahlqvist, Maria, Degeberga; Danielsdotter, Fogd Anna, Svärdsjö; Dickson, Sigrid, Sthlm. — Edberg, Thérèse, Sthlm; Egnell, Irma, Sthlm; v. Ehrenheim, Alice, Grönsö; v. Ehrenheim, E., Grönsö; Ekengren, W., Luleå; Ekman, O., Bjärka-Säby; Elfors, I., Väse; Elofsson, Maria, Arvika; Engdahl, S., Jönköping; Engellau, I., Sthlm; Enggrön, A., Lilla Rågö, Estl.; Engström, B., Västerås; Engström, Emma, Njurunda; Eriksson, C. A., Spånga; Ericsson, E., Sthlm; Eriksson, E. E., Björklinge; Eriksson, G., Grisslehamn; Eriksson, O., Malung; Eriksson, syskonen, Högerud; Erixon, S., Sthlm; Esséns Å. sterbhus, Sthlm. — Feron, C., Sthlm; Fevrell, W., Sthlm; Feychting, E. O., Sthlm; Filipsson, O., Sthlm; Flach, Elise, Sthlm; Fleetwood, C. E., Sthlm; Florin, C. L., Sthlm; Flygare, Ida, Degeberga; Forsberg, A., Sthlm; Forsblom, V., Helsingfors; Forssberg, J., Forssa; Forstedt, E., Bispfors; Fredriksson, J. H., Sthlm; Friberg, A., Jönköping; K. Fångvårdsstyrelsen, Sthlm. — Gerdén, Anna, Arvika; Giertz, K. H., Sthlm; Gordon, E., Ljusterö; Glom & Co, Sthlm; Grafströms, Th., medarbet. textilfören., Sthlm; Granberg, E., Krokom; Granit och Betong A.-B., Sthlm; Gumpel, M., Sthlm; Gustafsson, G., Sthlm; Gustafsson, Hulda, Arvika; Gustafsson, V., Sthlm; Gulling, O., Malmö. — Hagberg, Louise, Sthlm; v. Hallwyl, Wilhelmina, Sthlm; Halvarsson, K., Idre; Halvarsson, S. H., Venjan; Hansson, Göras Brita, Svärdsjö; Hansson, Hulda, Sthlm; Hansson, Olars Per Erik, Dalbyn; Hansson, Sophi, Sthlm; Hazelius, Gunnel, Sthlm; Hedberg, A., Sthlm; Helmers, Signe, Sthlm; Hemslöjdsfören.:s Riksförb., Sthlm; Heurgren, P., Örebro; Hoffsten, Anna, Sthlm; Hoffsten, Ida, Sthlm; v. Hoffsten, Iris, Sthlm; Hofrén, M., Kalmar; Holmberg, A., Sthlm; Holmgren, Ann-Margret, Sthlm; Hornung, Louise, Sthlm; Hultgren, fru, Ingatorp; K. Husgerådskammaren, Sthlm; Håkansson, E., Katrineholm; Hällsjö, K. E., Domnarvet; Högelin, Jenny, Sthlm; Högborg, C. J., Sollefteå; Höglund, Clara, Sthlm.

Forts. i nästa häfte.

Gåvor till Nordiska museet från landsorten insändas under adress Nordiska museet, Stockholm. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid varje föremål böra fyndort och givarens namn, titel och adress samt i övrigt varje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angivas.

Fotografier av kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, husgeråd, dräkter, utövädet av lantliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntroföremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet av Nordiska museet.

Uppteckningar om levnadssätt, sysslor och bruk i äldre tider samt om folkseder, lekar, forntro och vidskepelser, sägner o. s. v. äro likaledes särdeles välkomna bidrag till museets arkiv för svensk folkkänedom.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska museet*, Stockholm 14. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften årligen och åtföljes dessutom av en redogörelse för museets och en redogörelse för Kungl. Livrustkammarens förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 10 kr. för årgång. Till de ledamöter i Samfundet för Nordiska museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm, utdelas tidskriften gratis. I huvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halva boklådspriset vid rekvisition genom museets expedition å Skansen.

